

Մ Ի Ո Ն

ԱՄՍԱԳԻՐ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ — ԳՐԱԿԱՆ — ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՀՐԱՑԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ ԵՐՈՒՍԱԴԷՄԻ ՀԱՅ ՊԱՑԻՆԱՐԳՈՒԹԵԱՆ

ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

ԺԲ. ՏԱՐԻ 1938

ՏՊԱՐԱՆ ՍՐԲՈՑ ՅԱԿՈԲԵԱՆՑ

ԵՐՈՒՍԱԴԷՄ

Ս Ի Ո Ն

Ժ.Բ. ՏԱՐԻ — ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

1938

ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ

ԹԻԻ 10

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

ՀՈԳԵԻՈՐԱԿԱՆԱՑ ԱՊՐՈԽՍԻ ՀԱՐՑԸ

«Ջեկուցում»ով ներկայացուած բարեկարգական վերլին երեք կէտերն են. կղերին ապրուստին, պահքի և աստուածաշնորհութեան լեզուի հարցերը, որոնք երեքն ալ, առաջինը և վերջինը մանաւանդ, վարդապետական կողմ գրեթէ չուսին. բայց ասոր համար չեն դադրիր կարևոր ըլլալէ, թէև ոչ նոյն աստիճանով անշուշտ :

Ատոնցմէ առաջինը, ապրուստի հարցը, եկեղեցականին համար կեանքի և պատուոյ հարց է միանգամայն .

Պիտի ապրինք վերապէս. բայց պէտք է ապրինք պատուով, առանց մուրացկանի գիրքին մէջ ձգելու ոչ աստիճանը զոր ունինք և ոչ սքեմը զոր կը կրենք: Բայց և ո՛չ ալ այս երկուքը պէտք է ծառայեցնենք իբրև միջոց ճոխ և փարթամ կենցաղի մը յղփանքին, որ շատ աւելի անվայել և անպատիւ է հոգևորականին համար :

Այդ երկու ծայրերէն զգուշացման միջասանման կէտին վրայ պէտք է փնտռէ հոգևորականը իր ապրուստին արդար զոհացումը: Ու Առաքեալը ա՛յդ է որ կը շեշտէ սա՛ շատ յստակ բառերով. «Որ ի տաճարին զործեն, ի տաճարէ անտի ուտեն». և որ սեղանոյն պաշտօնեայք են՝ ի սեղանոյ անտի վայելեն. եւ Տէր հրաման ետ որոց զաւետարանն աւետարանեն՝ յաւետարանէ անտի կեալ» (Ա. Կորնթ. Թ. 13, 14):

Ինչպէս ամէն զաղափարական զործիչ, հոգևորականն ալ իր զործէն պիտի ստանայ իր ապրուստը, աւելի ճիշդ՝ «Ջեկուցում»ին բառով՝ իր ապահովութիւնը. ու պիտի ստանայ զայն ոչ թէ իբրև փոխարինութիւն — զի անփոխարինելի է զաղափարական ծառայութիւնը — այլ սոսկ իբրև միջոց կարենալ պատշաճ կերպով ապրելու, կարող ըլլալու համար հանդարտ հոգւով կատարելու իր պարտականութիւնը :

Վարձկանի զաղափարը կը պզտիկցնէ իր զործին, իր պաշտօնին ըմբռնումը՝ ոչ միայն ուրիշներու ալ իր իսկ աչքին: Առաքեալը, ալլափսի մը աւժութենէ մը խրոշելով կարծես, կ'աւելցնէ իսկոյն. «Բայց ես և ոչ զմի ինչ յայացանէ արկի ի գործ, և ոչ գրեցի զայդ զի ինձ ալապէս ինչ լինիցի. լաւ է ինձ մանաւանդ մեռանել, և ոչ զի զպարճանա իմ ոք ընդունայն համարիցի»:

Ու այդ տեսութիւնն է որ զմայլելի խղճմտութեան մը կենդանադրութեամբ դեռ աւելի կ'ընդլայնէ յաջորդ տողերու մէջ, և մանաւանդ այլուր (Փիլիպպ. Գ. 10-20), երբ զգածուած սրտին շնորհակալիքը կը յայտնէ այդ Եկեղեցիէն՝ ինքնաբերաբար իր պէտքերուն մասին չխնայուած հոգածութեան համար:

Այո, եկեղեցականը՝ առանց նիւթակտն սակարկութեան եւ պայմանաւորման՝ իսկապէս նուիրուող մը պէտք է լինի իր պաշտօնին, այս պատճառաւ նիւթականին հոգերէն չէ որ պիտի դրաւուի ինքը, իր բովանդակ մտածութիւնը պարտաւոր ըլլալով ուղղել իր հոգևոր արդիւնաւորութեան. ու անոնք որ այդպէս կ'ընթանան, նովին իսկ արդէն, այսինքն առանց յատուկ և մեծ ճիգի, կարգադրած կ'ըլլան իրենց ապահովութեան հարցն ալ. զի ժողովուրդը, ինչ որ ըսուի այս մասին, զիտէ զործնապէս յարգել արժանաւոր եկեղեցականը: Ձեմ մոռնար ընաւ ինչ որ այս առթիւ անգամ մը կ'ըսէր հոգելոյս Իգմիրեան Կաթողիկոս, երբ պատրիարք էր Կ. Պոլսոյ. «Պարկէշտ և պարտաճանաչ եկեղեցականը մեր մէջ միշտ ունեցած է իրեն և իրեններուն համար զոհացուցիչ ապրուստ մը և հանգիստը»: Խնդիրը կը տարբերի սակայն եթէ մարդը կղերական ասպարէզ մտած է՝ հանք զտնելու համար այն տեղ. ու եթէ զտնէ իսկ զայն հոն՝ պիտի չկշտանայ ընաւ. այսինքն միշտ պիտի մնայ դժգոհ և տհաճ. ոչ միայն որովհետեւ միշտ աւելիին պիտի ցանկայ ազահաբար, այլ որովհետեւ՝ կը հաւատամ՝ հոգևոր կեանքի մէջ ընչաքաղցօրէն շահուած հարստութիւնը ոչ մէկ օրհնութիւն կը բերէ իրեն հետ: Ես կը զայթակղիմ «հարստացած եկեղեցականէն». այդ երկու բառերուն զուգորդութիւնը չբացատրուելիք հարստութիւն մըն է ինծի համար, և, ինչ չքմեղանք ալ որ մէջ բերուի այնպիսիին ի նպաստ, թէ՛ իսկ ըսուի թէ իր ունեցածը օր մը ազգին կամ եկեղեցիին պիտի մնայ, չի պարզուի իմ սիրտը իրեն հանդէպ:

Ինչ մը ուժգին շեշտեցինք այս կէտին վրայ, հասկցնելու համար միայն թէ հոգևորականը պէտք չէ նիւթականի հոգերուն մէջ մոռնայ բո՛ւն իր գործը, իր ուխտին սրբութիւնը: Բայց եթէ ինքը պիտի չհոգայ իր մասին, ուրիշներ պէտք է վերցնեն այդ հոգը. եթէ իրեն համար ներելի չէ մտահոգուիլ իր ապրուստին ապահովութեամբը, այդ մասին ուրիշներուն կողմէ ցուցուած անտարբերութիւնը յաւելտ անհերքելի է: Իսկ այդ ուրիշները ժողովուրդն է և եկեղեցին՝ որուն նուիրած է ան իր անձը: Այդ իրաւանակցողութեան մէջ է որ կը ճշմարտուի առաքելական սկզբունքը. «Աւետարանը աւետարանողները աւետարանէն պիտի ապրին»:

Արդարեւ, սկիզբէն մինչև դեռ շուրջ դար մը առաջ, այս է եղած եկեղեցականներու ապրուստին հոգացողութեան կանոնը. ժողովուրդը կամ ժողովուրդը ներկայացնող իշխանութիւնը տուած է եկեղեցիին: Ու եկեղեցին բաշխած է եկեղեցականներուն: Ժամանակին հետ ձևերը փոխուած են յաճախ, բայց սկզբունքը մնացած է անփոփոխ:

Այդ ձևերուն հնազոյններէն մին է եղած այն որ եկեղեցին ունեցած է իրեն յատուկ տնտեսական կացութիւն մը, կամ պետական տընչութեամբ կազմուած և կամ բարեպաշտական տուրքերով գոյացած, ընդարձակ կալուածներ

կամ հողեր, որոնց արդիւնաբերութեամբ եկեղեցւոյ իշխանութիւնը մատակարարած է եկեղեցականաց պէտքերը: Այսպէս եղած են մեր մէջ, զոր օրինակ, Լուսաւորչի ժառանգութիւն համարուածները մասնաւորաբար Տարօնոյ մէջ մեծ տարածութեամբ և այլուր ևս տնչուշտ, որոնք երկար ատեն ծառայած են այդ նպատակին: — Ուրիշ ձև մըն էր նոյնպէս, շատ կանուխէն տնօրինուած, ինչպէս կ'երևի կանոնադրերբերու զանազան տրամադրութիւններէն, ուխտաւորութեանց, մասնաւոր պաշտամունքային կատարումներու, ննջեցելոց թոյօնի կամ հոգեւածիկի, աշխատանքի տասանորդական արդիւնքներէ և՛ մասամբ՝ եկեղեցական իշխանութեանէն տնօրինուած պատիժներու տուգանքներէն յառաջ եկած հասոյթները, որոնք միշտ և ամբողջովին եկեղեցի կը տարուէին, եպիսկոպոսին տնօրինութեամբ կամ աւագերէցին միջոցաւ բաշխուելու համար հոգևորականներուն:

Դիտելի է որ կանոնական խտուրթեամբ արգիւտած էր ուղղակի պաշտօնակատար քահանային յանձնել որ և է նուէր կամ իրաւունք. սահմանուած ըլլալով որ իշխանութեան ձեռքով ըլլան միշտ բաշխումները: — Այս ձևերը կարելի չեղաւ սակայն օրինական ճշդութեամբ գործադրել յետոյ միշտ: Զանազան պարագաներ, որոնց մէջ փոքր չէ եղած հաւանաբար մէկ կողմէ տուողներուն կողմնակաւ ոգիին և միւս կողմէ ընդունողներուն շահադիտական մտայնութեան բաժինը, խանգարեցին այդ գեղեցիկ կարգը, որուն հետեանքը եղաւ ապրուստի ապահովութեան արդար միջոցներուն վերիվայրումը, ըստ մեզ առաջին պատճառ արժանաւոր թեկնածուներու խրտչումին եկեղեցական ասպարէզէ, և ժողովուրդին ալ ուժացումին՝ այդ հարցին հանդէպ իր ջերմ վերաբերմունքէն:

Կարելի է հարցընել թէ հոգևորականներուն համար որ և է արգելք եղած է արդեօք իրենց ապրուստին հոգացողութեան համար իրենց կողմէ ևս կատարուելիք ձեռական անմեղ աշխատանքի մասին: Թէև եկեղեցական կանոններուն մէջ յիշատակութիւն և նոյն իսկ ակնարկութիւն չկայ այդ մասին, բայց նկատի առնելով օրինակը Առաքեալին, որ չէր քաշուեր խորանակարի իր արհեստը գործադրելէ նոյն ատեն, չենք կրնար իրեւ սկզբունք բոլորովին ալ խոտելի համարել այդ մատնումը: Մեր այս կարծիքին ի նպաստ կրնանք թերևս յիշել այն պարագան թէ, ինչպէս կարգ մը ձեռագիրներու յիշատակարաններէն կը հասկըցուի որոշապէս, Աստուածաշունչի, եկեղեցական մատենաներու և կրօնական գրականութեան վերաբերած գիրքերու ընդօրինակութեան, ծաղկումի եւ նոյն իսկ մանրանկարչական զարդագործութեան առթիւ երբեմն կը յիշուին հոգևորականներ, որոնք անշուշտ առանց որոշ վարձքի չէին կրնար կատարել այդ աշխատանքը: Բայց այս կերպն ալ ինքնին վերջացաւ բնականօրէն՝ տպագրական արուեստին տարածումէն ետքը, և այսօր, պարագաներու և պայմաններու այլազան դժուարութեանց հետեանքով, կարելի չէ այլևս մտածել այդպիսի ձևի մը մասին, բացի գրականութեան, մասնաւորաբար կրօնական գրականութեան, հոգևոր ուսումնասիրութեանց, եւ դասագիրքերու պատրաստութեան գործէն, որմէ ոչ ոք կրնայ անշուշտ արգիլել հոգևորականը, ինչպէս նաև կրթական գործունէութեանէն. այնքան՝ որքան կարելի է որպէսզի այս վերջինը արգելք չըլլայ իր եկեղեցական պաշտօնին, որ բուն իր ուխտն է:

Մօտենալով վերջապէս խնդրոյն այժմեան վիճակին, պէտք է ըսենք անվերապահօրէն թէ ոչինչ ունի ան միեկխարական: Պատերազմէն առաջ, երբ դեռ չէին էր հայ կեանքը մեր ընաշխարհին մէջ, ամենէն զեղեցիկը զիւղերուն մէջ կիրարկուածն էր. քահանան ունէր իր արտն ու հօտը. զիւղացին խմբովին կամ հերթով կ'օգնէր անոր հերկին, ցանքին և հունձքին և իրեններուն հետ խառնելով անոր կենդանիները, բաժին կը հանէր անոր՝ կաթի, պանիրի, իւղի եւ բուրդի ընդհանուր բերքէն, վաճառուած դառներու և ոչխարներու հասոյթէն, ու ծնունդի, հարսնիքի և հոգեհանգիստի առթիւ քիչ մը կամաւոր նուէրի յաւելուով ատոնց վրայ՝ կը լրանար հոգևոր հօրը ապրուստին պէտքը: Մեծ գիւղերու և քաղաքներու ու մանաւանդ մեծ քաղաքներու մէջ, ուր չէր կրնար ըլլալ զիւղական կեանքի այդ նախնական պարզութիւնը, ինքնին կը ստեղծուէր պայմաններու և կերպերու խառնակ անկարգութիւն մը, որ յաճախ ծնունդ կուտար գայթակղական տեսարաններու. պսակ, ժամուց, արհմարտը, բաժինը, ծննդականի առտին շրօրնէք, մանկանուէրի, հիւանդաց ցայելութեան, նշանատուքի համար միջնորդական աշխատանքի, նշանի և պսակի օրհնութեան, թաղման, զերեզմանօրհնէքի առթիւ տուրքեր, ժողովներու առջև խնդիրներ պաշտպանելու ի վարձ սակարկութիւններ, չլիշելով տակաւին տնօրհնէքի առթիւ ծխատիրական արշաւանքի անհամութիւնները: Ու այս ամէնը, պէտք է խոստովանիլ՝ արդար ըլլալու համար՝ կ'արտադրէին նիւթական չնչին օգուտ մը՝ ի փոխարէն կրուած մեծ կորանքներու:

Չարիքը երբեմն այնքան անհանդուրժելի դարձաւ որ կարգ մը քաղաքներու մէջ, ինչպէս ի Կովկաս, Կ. Պոլիս, Եգիպտոս և եւրոպական զանազան վայրերուն մէջ հարկ դատուեցաւ հաստատել թոշակի դրութիւն, բայց այնքան թերի կերպով որ արդիւնքը դուցէ՛ աւելի վատ եղաւ. թէ ինչո՞ւ՝ չենք ուզեր այդքան մանրամասնութեանց մէջ մտնել հոս: Իմ բոլոր տեսած վայրերուս մէջ, միակը, ուր այս հարցը իր լաւագոյն կանոնաւորութեան վիճակին մէջ էր զբւեւած՝ Լոնտոնի հայոց եկեղեցին էր. քահանան կ'առանայ իր թոշակը եկեղեցիէն կամ անոր բարերարէն, ուրիշ ոչինչ ստանալով ժողովուրդէն, և կը կատարէ իր պարտականութիւնը թէ՛ եկեղեցիէն ներս և թէ՛ ժողովուրդին մօտ. միացեալը խաղաղութիւն յամենայնի:

Ներկայիս, այժմ է անհոգեւորականներու ապրուստին կամ ապահովութեան հարցին պատկերը իր կարելի հարազատութեանը մէջ. — Ի՞նչ ընել իբր դարման այս ամէնուն. մեր կարծիքով միակ բան մը, և ոչ աւելի. դառնալ ինն սկզբունքին: Հին ձևերը կարելի է փոխել ժամանակին հետ կամ պարագայից համեմատ, բայց պէտք է անփոփոխ պահել ինն սկզբունքը: Հոգեւորականը պիտի ծառայէ ժողովուրդին, առանց անոր ծառան ըլլալու, առանց նիւթական հաշիւներով մասնաւորներու քմահաճութեանց խաղալիք դառնալու: Ու պիտի ծառայէ՝ իբրեւ պաշտօնեայ եկեղեցւոյ, եկեղեցին ինք պէտք է ստանձնէ իր պաշտօնէին ապահովութեան հոգը: Ի՞նչ երջանկութիւն՝ եթէ ան ունենար այդ նպատակին համար կառուցուած հաստատուն կալուածներ, անոնցմէ հոգալու համար եկեղեցականներու ապրուստի կարիքները, ինչպէս եղած է երբեմն զանազան տեղեր: Բայց ատիկա անկարելի է այժմ, քանի որ եկեղեցւոյ կամ ազգային կալուածները շատ արդարապէս յատկացուած են այլ

ևս ազգային կրթական և բարեգործական նպատակներու : Հետևաբար պէտք է դիմել ուրիշ կերպի . հաստատել հոգևոր կամ եկեղեցական տուրք , որուն պէտք է մասնակցի ամէն հայ տուն կամ ընտանիք , ատկէց զոյացած արդիւնքին վրայ աւելցնել պաշտամունքային կատարողութիւններէ սակացուցուած կանոնադրութեան մը համեմատ յառաջ եկած եկամուտները , և , դարձեալ նախապատրաստուած կանոնի մը համեմատ , բաշխել հոգևորականներուն :

Ինչպէս ըսինք , այդ բաշխումը և անոր յարակից բոլոր պործողութիւնները պէտք է կատարէ եկեղեցւոյ իշխանութիւնը , որուն տնտեսական ճիւղը կը պատկանի թաղական խորհուրդին կամ եկեղեցւոյ հոգաբարձութեան : Ինչ որ կը նշանակէ թէ վերին կամ խառն ժողովներէ հաստատուած և հոգևոր իշխանութենէն վաւերացուած հրահանգը պիտի զործադրէ այդ վերջինը : Եկեղեցականը պէտք չէ ձեռք երկարէ դրամի համար . իր իրաւունքը , ժողովուրդին հոգևոր տուրքը , եկեղեցին պէտք է վճարէ իրեն : Այս կերպով է որ կը փրկուի իր պատիւը :

Շատերուն զուցէ անգործնական թուի այսպիսի կարգադրութիւն մը . չենք զարմանար . զոյավիճակը այնքան խոր է և մոռուր որ անկէ ազատումը անկարելիութիւն պիտի նկատուի ոմանց : Բայց լաւ մտածուած և կամեով ու սիրով զործադրել ուզուած ծրագրի մը առջև շուտով կը հարթուին դժուարութիւնները :

Վերջապէս , եթէ երջանիկ օր մը բարեկարգութեան հարցը սեղանի վրայ պիտի հանուի իրապէս , այս խնդիրը պէտք է որ իր լուծումը գտնէ անհրաժեշտօրէն , և , կը կարծենք այս կերպով միայն . եկեղեցականը պէտք չէ տարուի ազան կիրքերէ և շուայտ կեանքի հակումներէ , պէտք է նուիրումի ուխտով միայն մտնէ հոգևոր ասպարէզէն ներս . բայց պէտք է ապրի պատուաւորապէս եկեղեցին , իբր հոգևոր իշխանութիւն ինքը պէտք է հոգայ այս մասին , թող չտալով որ իր պաշտօնեաները նիւթական մտահոգութիւններով անտեսեն իրենց պարտականութեանց ամենէն նուիրական կողմերը , և իրենց դիրքն ու դերը դարձնեն ծանականքի առարկայ :

★ ★ ★

ԿՐԾՆԱԿԱՆ

ՊԱՐԿԵՇՏ ՄՏԱՀՈԳՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

(Կիր. Բարեկ. Վարադադ Խոյի) (Ռ. Կորեթ, Ժ. 18—ժԱ 10)

Իր սէրն ու սիրտը իր իտէալին լծորդած գործիչին հոգին երկինք մըն է, մերթ պայծառ՝ արեւադղ կամ աստղադարդ, մերթ ամպամած և փոթորկալոյզ, ու յաճախ նոր բարութիւններու յոյսերով ծլածանաւած։

Աշխարհի վրայ բան մը ըրած, գործ մը կատարած ըլլալու, այս կեանքէն իբրեւ ատուան մը անցած կամ անոր մէջ իբրեւ աւելորդ բեռ մը ընդ քար շարած չըլլալու զգացումը աղբիւր է իրեն համար արդար և անստիկ բերկրանքի, որ ամբողջ իր գոյութիւնը կը լուսաւորէ։

Բայց ընդ միշտ անխառն չէ այդ բերկրանքը. իր գործին մէջէն կարծես նոյն իսկ երբեմն ինքնին գոյացած կամ ստեղծուածն անոր շուրջը յարուցուած զժպիտի վիճակներ եւ զժողովրդի մեծեր երբեմն այնպիսի լկիւն սաստկութեամբ կը ցնցեն զինքը, որ ամբողջ էութեամբ ամբողջ կը մասնաճի բուռն խռովքի։

Ի՞նչ դրութեան մէջ ալ լինի սակայն, չի կրնար ան իր սէրը խզել իր գործէն. չի կրնար ուրանալ իր իտէալը։ Անոր մասին անողորմ նախանձ մը, հզօր և բարի իղձ մը՝ չթողելու որ զոհ երթայ ան չար դժատեմներու՝ կը տոչորէ զինքը անվերջ։

Այդպիսի պահերուն, փոթորիկն է որ կը գոռայ իր մէջ. մէկ կողմէ սուրբ ցատում մը՝ զոր հաղիւ կրնայ սանձահարել իր իսկ ներսէն ելած հեգնանքին ծիծաղը, և միւս կողմէ այրող վիշտը՝ որ հետզհետէ աւելի կը խորանայ և կը տարածուի իր մէջը, և հաւուր մտահոգութիւններով կը չարչարեն իր հոգին։

Կը խօսի ինքն իրեն հետ, իբրեւ թէ վերստուգումի մը ենթարկելով իր կատարած ջանքերը՝ ի սպաս իր մտափայտին իրազօրծման. ինչո՞ւ, անձն իմ, այս անաւերկալ վրիպումը քու մաքուր յոյսերովդ՝ իրենց սուրբ նպատակէն, որուն համար չի խնայուեցան ո՛չ անկեղծութիւն և ո՛չ կամքի ոյժ, որպէսզի մօտեան անոնք իրենց սեւեռակէտին՝ ինչպէս ամբիծ կոյս մը իր

անարատ փեսային՝ Փորձութեան ոգի՞ն էր արդեօք որ օժի պատրանքով ներս սողոսկելով մեր երազներուն երջանկութեան դըժբախտէն՝ իր խաբէութեան թոյնը որսկեց դարձեալ միամիտ սիրտեղէն ներս, ըսեալ՝ կախարդիկ խօսքերու ազդուութեամբ ըսելու համար անոնց խօսքեր, որոնք ճշմարտութիւն չէին և չէին կրնար ըլլալ երեքը։ Ո՞ր հողեր բերին նետեցին այդ գարշ որումները՝ արցունքով և քրտինքով, տրտում թերեւ բայց անվարան հաւատքով սերմանուած, աչգերէ և մոլախոտերէ քանիցս սանաւորուած և յստակուած ցորեանի այդ աղուոր ակօսներու մէջ, որ մերինն էին ու մերերը միայն պէտք է լինէին՝ յանուն Աստուծոյ և ճշմարտութեան։ Բայց ի՞նչպէս կրնային գտնուիլ միտքեր, բարի և ոսկի խորհուրդներու հաղորդութեամբը նախապէս հաղորդուած և սրբուած գլուխներ, որոնք չխղճէին հաւատք ընծայել յանուն իբր թէ փրկութեան իրենց առջև տարիւրդուած նորօրինակ սկզբունքներու և թիւր վարդապետութեանց, որոնք մենէ չէին քարոզուած բնա իրենց. ինչո՞ւ սիրտերը բացուէին ներշնչումներու՝ անձանթ ոգիով իրենց եղած ազդուներու, որոնք չէին եղած սակայն իրենց աճումի շրջաններուն սնուցիչ ոյժը. և ինչո՞ւ վերջապէս անասունն պատրիշ պատգամներու, որոնք երբեք չէին աւետարանուած իրենց, իբրեւ փնասակար ուսուցումներ։ Ո՞վ համոզեց այդ անոյզ հոգիները, կարծել տալու համար իրենց թէ խօսքի ճարտարութեան և ճառերու ճամարսկութեան մէջ է մանաւանդ որ. կը յայտնուի ճշմարտութիւնը, կրօնքի և բարոյականի զիտութիւնը, քան թէ ապրուած առաքինութեանց և կեանքի նուիրումի մէջ։

Բայց ինչ որ ամենէն աւելի կը տանջէ զինքը, այն կասկածն է զոր կը կարծէ թէ իրենները, մինչև երէկ իր համախոհներն ու սրտախիցները, ունեցած են իր անձնազոհութեանցը անկեղծութեան մասին. ի մասին իր կամաւ յանձն առած նւթական և կենցաղական զրկանքներուն, որոնց մէջ իր դիտումը եղած է որ միշտ՝ իր խոնարհութեամբ իրենց բարձրացումը միայն։ — Բայց ստո՞յգ է թէ անարժէք է որ և է իր կամ գործ՝ որ ձրի կը տրուի կամ կը կատարուի առանց փոխարկութեան...

Իր այնքան տաժանքներուն խկապէս

անշահախնդիր հողի է մը բղխած իր տաղ-տապանքներու մարքութիւնը շահագիտական նկատուածներով արատաւորելու ձգտող այդ զագիր բերումը ծայրակէտին կը հասցնէ իր յուզումը. բայց, առանց դարձեալ նշողիլու իր գործն ու խոհալը, ընդհակառակն այդ ամէնուն մէջ արտապնդումի և անվատութեան մին քան զմիւսը քաջալերիչ առիթներ միայն տեսնելով, իբրեւ գաղափարական գործիչ, որ կը սիրէ իր գործը, կը զբաւուի իր գիտակցութեան բոլոր զօրութեամբը. «Գոյ յիս ճշմարտութիւն Քրիստոսի»։ Ինչ որ ալ բանն մարդիկ, իրեն հետ է Աստուծոյ վկայութիւնը։ Ու աւելի ջիւրմփարույթով կը նետուի ասպարէզ։

Պարկիշտ մտահոգութիւններէ վերջ անգործած է իր խղճը. ահա՛ իր կոչումին մարդը, ճշմարիտ գործիչը։

Թ. Ե. Գ.

Մ Ե Ի Խ Ա Ձ Ր

(Կեր. Վարդապետի)

(Պաշ. Զ. ԺԳ. 18)

Ո՞վ է՛ ունի իր խաչը. կարբէի է՛ ցոյց տալ քրիստոնեայ մը, Աւետարանի կեանքին հետ հողով հաղորդակցութեան մէջ եղող հաւատացեալ մը, որ շունենայ զայն, իր յոյսերուն, իր վիշտերուն, իր իղձերուն, իր միջխաբութեան, իր հաւատքին և սիրոյն այդ նշանը։

Անձին և պարագային համեմատ՝ մերթ մին է ան և մերթ միւսը այդ ամենն, ու առ հասարակ ամէնքն ի մի՛ անոնց համար որոնք կը հաւատան թէ՛ Քրիստոնէութիւնը ցնորք մը է, և որոնք վարժուած են այլ ևս խորհելու թէ՛ առանց անոր՝ կեանքը աւելի մասն բան մըն է իր ամբողջութեանը մէջ, աննպատակ և ապարդիւն ժամավաճառութիւն բոլորովին։

Նա՛ որ քրիստոնեայ է ծնած և մեծցած, այսինքն խաչին խորհուրդով սնած և զօրացած, բայց յետոյ կորսնցուցած է անոր զգացումն ու մտածութիւնը, ամենէն դժբախտ մարդէն, որ չգիտեր թէ՛ ո՛ր կը տանին զինքը իր քայլերը աշխարհի ճամբաներուն վրայ։

Ու ինչ որ քրիստոնեայ անհատին համար ճիշդ է, ճիշդ է նաեւ՝ աւելի լայն համեմատութեան մը վրայ՝ քրիստոնեայ

ազգերուն համար, այն հաւաքական անհատականութեանց համար, որոնց մէջ քրիստոնէութիւնն է որ ամենէն աւելի դրած է մշակած է ինքնութեան, գիտակցութեան, այսինքն ազգային ինքնակացութեան և ինքնաճանաչութեան զգացումը։

Ըստ այսմ ամէն ազգ ունի իր խաչը, իբրեւ իր ճակատագիրը, իր կոչումը, իր նկարագրին խորհուրդը մարմնացնող և սնծանաւորող նշանը։ Մենք ևս, ուրեմն, անպայման ունինք մեր խաչը. ունեցած ենք զայն ցարդ, ունինք զայն այժմ, և պիտի ունենանք ընդ միշտ։ Մարգարէին պատգամին մէջ — «Ըստ աւուրց փայտին կենաց եղիցին ուրբ ժողովրդեան իմոյ» — կարծես մեզի՝ ուղղակի մեզի խօսող իմաստ մը կայ. պիտի ապրինք՝ ցորչափ խաչը ապրի մեր մէջ, կամ ցորչափ մենք ապրինք իրեն համար։

Ուսով իսկապէս եղանք ազգ, և խաչով պիտի շարունակենք մեր գոյութիւնը դարերու մէջէն իբրեւ ազգ, Մեր պատմութիւնը և ամէն ինչ որ մեր ազգային հոգին կ'արտայայտէ, զայդ՝ զայդ միայն կ'ապացուցէ։ Այս ճշմարտութեան դէմ յարուցուած առարկութիւնները ամէնքն ալ՝ առ նուազն՝ դանդաշանք են մտքի։

«Հայ քրիստոնեայ»։ սխալ է այս դուրգորգութիւնը. աւելորդ է երկրորդ բառը. պէտք է բւեղ լոկ Հայ, զի թէ և ամէն քրիստոնեայ Հայ է, բայց ամէն Հայ՝ քրիստոնեայ է. առանց քրիստոնէութեան գաղափարին՝ անիմաստ է Հայութեան գաղափարը։ Այս դատումը նոյնքան խստուածութեամբ ճիշդ է թերեւս ուրիշ ազգերու կամ շատ ազգերու համար. բայց բովանդակապէս ճիշդ է մեզի համար. որովհետեւ թէ և ամէն ազգ իր խաչը ունի՝ ինչպէս բնիք, բայց մենք մահաւանդ ունինք մեր խաչը՝ ինչպէս պէտք է քաջութիւնք երբեք խորհել և բւեղ։

Մեր խաչն ալ, ինչպէս ամէնունը, քրիստոնէութեան խաչն է անուշտ, բայց՝ վկայ մեր ազգային խղճմասնիքը, ա՛յնքան շոյշնացուած ենք զայն մեր հոգիին հետ, ա՛յնքան տարածած ու ապրեցուցած ենք զայն մեր գոյութեան մէջ, ա՛յնքան ներկած ենք զայն մեր ևս արիւնջով, որ կարծես՝ ինչպէս Աստուծանունը հայերէնի՝ խաչն ալ մեր սրտի և հոգիին կեանքին է թարգմանուած։

Մեր դրօշը, մեր մտադրարին պատկերն է ան, ու իր տաղը՝ «Փառք Թ. Ուս

չին ամերիկացի ազգային քայլերդն է կարծես այլ ևս: Աստոր համար է անշուշտ որ ամերիկացիներն պատմութեան վերջին քսան-դարեակը պատմութիւնն է խաչակրութեան մը, որ ամերիկն է էապէս: Անհունութիւնը խաչի քանդակներու, մանրանկարներու, պատկերներու եւ զարդաձևերու, որոնք զարներն ի վեր մինչեւ երէկ կը զարդարէին ամերիկացի տաճարներն ու սրբավայրերը, մեր գրքերն ու մագաղաթները, զայդ կը ցուցնեն՝ իրեն պատկերազարդուած արտայայտութիւնը ամերիկային, մեր խաչին:

Ու եկեղեցին, ազգային խղճին անշուշտ այդ ճայնը, զայդ կը տանէ այսօր. մեր խաչը՝ վարդապետ խաչի տոնին խորհուրդին մէջ: «Ե՛մ քան ի ինչի պարծիլ բայց միայն ի խաչն Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, որով ինձ աւելարհ ի խաչ ելեալ է եւ ես աւելարհիմ»: Առաքտալին այս խոսքը մեր խոսքն է ինչնին, զոր զարեք կրկնած ենք ու պիտի չզարդիրք բնաւ կրկնելէ, իրեւ մեր Հաւատարմին բուն Հանգանակը: Մեր պարծանքը մեր խաչն է. խաչն է մեր միակ պարծանքի նիւթը. իր ճուղ մեր փրկիստփայտութիւնն է, իրեւ խոստովանութիւնը իր յոյսին, իր հաւատքին եւ իր սիրոյն համար նահատակուող ժողովուրդի մը:

Անգամ մըն ալ, սոսոր, այդ բառերը կ'արտասանեն իրենց մահուան մէջ անմահացած մեր խաչնեացի հոգիները եւ ամէն օր իրենց կենանքին մէջ զէպի մահ արշաւող իրենց զաւակները. մեր խաչը, եւ անոր պարծանքը:

Թ. Ե. Գ.

ՆՕԹ ՄԸ

Այս երէտ հաստատմանով կր փակուի բարձր կրօնական այս գրականութեան, որով կ'ընկերայ խորհրդածութիւններ եւ, ճշմանական օրերն առաջնական ընթերցանութեան առթիւ՝ կատարած Ս. Պետրոսի շօր ԳՐԵՆ: Անոնց կերպով մը ճշմանականութիւնն են կիրակեօրեայ աւետարանական ընթերցանութեան առթիւ. արձգեալ առաջնական են Ս. Աւետարանի ճամբէն: Խորհրդով առանձին հասարակ մը մէջ: Սրբազան Հայր մտադրէ է վերջացած այս բարձր եւ հրաշալի երկրորդ հասարակ մէջ, «Առաջնական Եւրոպայի» սրբապետն ալ: Իսկ յառաջիկայ արդիւն սկսելու կը յաւանք քէ պիտի կարենան հրաշալի աւել բարձր մը կիրակեօրեայ խորհրդածութեան, մարգարէական ընթերցանութեան առթիւ, ինչ կազմուի համար երրորդ հասարակ մը, «Ի ճայն մարգարէից» վերանգրով: Ուրախ պիտի լըլայ հեղինակը եթ որ եւ է ճշմանականութեան պարտաւոր չափով զինք կիրակեօրեայ եկեղեցական ընթերցանութեան առթիւ այսպէս կազմուած երակի շրջան (sytle) լրացուի: — Աւերդ յիլլայ ըսել հոս քէ Աւետարանի ճամբէն, զոր Քրօճ. Յ. Մուրաշան այնքան գեղեցիկ կերպով անդրիւնցի էր քարգամած, հրաշալի կազմուած է Լեւոն, The Faith Pressի կողմէ, եւ լաւ ընդունելութիւն ցած՝ անց: Կենսական եւ ամերիկեան կրօնատեղեւորութեան մէջ: Գերմաներէն եւ փափաք յայտնուած է անոր գերմաներէն քարգամութեան:

ՄԱՀՈՒԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴԵՐ

Մեհեթեթ . . .

Խոր, չընկու համար սարսուղին մտածուած մըն է որ կը կենան Աստուծոյ Խորանին՝ եւ Զեր առջեւ: Եւ այդ պարտադրանք մըն է մտքին՝ վայրէն որքան պահէն: Մինչ առաջինը, վայրը, կը թանձրացնէ մահուան խորհուրդը, երկրորդը, պահը, սակայն, զայն զգալու խողովքը կը վազեցնէ երակներէն ներս, մեր ամենուս: Մահուան թանձր ստուերն է որ կ'ողողէ զմեզ՝ երբ մեր քայլերը կ'առաջնորդեն մեզ այս նուիրական յարկէն ներս: Գիտակցական վիճակի մը կը վերածուի այսօր, մահուան իրողութեան ստուգութիւնը, եւ, անոնք՝ որ անտարբեր կեցուածք մը կրնային ունենալ ինչո՞ւ հանդէպ, զայն իրենցմէ տարամբուելու աստիճան, խնայելու համար իրենց մշտնջեն անոր անգրադարձութիւն տաժանքը, կասկած չ'ունիմ որ, կ'զգան ու կ'ապրին զայն յակամայն այս պահուս, զայն նկատելով անվերջ դատարկիքը կենքի կասուսին, այս աշխարհի վրայ: Ամենուս մտածումը կը զբաւուի անով եւ կը խոցուի անոր խաչքոցէն: Մահուան շունչն է որ կ'արձակուի ու կը տարածուի այս բոլորիս, ամենուրեք, այս շիրիմներէն: Անոր ստուերին հետ ներդաշնակութեան մէջ են մեկն ու ցածութիւնը այս կամարներուն, որոնք, կործանութիւն սարսափով մը բարախուն, անոր խորհուրդին հրաւիրակ վկաներ են լուսն քայլ պերճախօս: Հիմնուած իմաստութիւնը, ի տես կենքի անկայունութեան, անօրինակ է որ այս Ս. Եկեղեցին, որ բնիկ է ստուգապէս մահուան, ունենայ այսպիսի ճարտարապետական կերտուածք, որ, անոր առաջին կորամէտ մուտքին, զգայ մարդ թէ իր ապագայ վախճանը անխնայալ մը պիտի ըլլայ լոկ քարի մը ցրտութեան ու մութ կամարի մը ստուերին ներքեւ:

Կ'զգամք արեօք թէ Զեր ոտքերուն ներքեւ անխնայալ թաղուած են իմացական մեծութիւններու, կամքի տրտմաններու, եւ զգացումի հսկաններու, Փարձմէ էք անգրադառնալ արեօք, որ, մարմարինէն այս շի-

(*) Վերափոխման Մեհեթեթի առթիւ ի Ս. Փրկի խոսում Գարգը, 29 Օգոստ. 1938:

ըրմեներուն ներքե ամփոփուած են նշխար-
ները այս ժողովուրդին սպնուական և մե-
ծատաղանդ զաւակներուն: Մարդիկ, ըսել
կ'ուզեմ, տիտանեան ուղիղներով, անուան
կամքով, ծովացած սիրով, որոնք, այս
կայանի իմացական, բարոյական ու դոյռու-
թեան տեականութեան բերած են իրենց
միտքին ոսկին, սրտին ստաշիւը, և զգա-
ցունեցողուն հրգեւը, լիարուսն ու մեծագին
բաժիններով: Աւ դառնութեան օրերուն և
սարսափի ճգնաժամերուն՝ անոր վիշտին
խառնած են իրենց արցունքի լիւղին, իբր
սպեղանի սփոփարար, ցօղի մը քաղցրու-
թեամբ: Արտաքին այս յօրինուածքին ետին
սակայն, կայ հոգեբանական միւս խորքը,
մեանելու գաղափարը: Ի՞նչեմ ու լիլիլ իր-
դութիւն: Զիջանիլ հաշտուիլ այս իրողու-
թեան հետ կարելիութիւններուն անկարեւ-
րին է արգարւն: Միտքին անհայտ ու մեթ-
տիլի գաղափար, անոնց՝ որոնք կեանքի
վայելքին կառնած են հոգեւին, բաժնուիլ
աշխարհէն, հեռանալ լոյսէն, հրաժարիլ
սիրելիներէն, անբարձեւիլ միայն կը թուի
անոնց՝ առաջին դատողութեամբ: Իմացա-
կան քաղցրագոյն տեսիլքներ նոյնիսկ՝ սահ-
մանուած են հետախաղաղ կորուստի, և սա-
կային, անողորմ իրականութիւնը մահուան
կը մնայ այնքալի ու տեսական:

Եթէ կայ կեանքը ապրելու իրողութիւ-
նը — վիշտի ու տաժանքի բովանդակ գառ-
նութեամբ — կայ և անխուսափելիօրէն մեռ-
նելու ստուգութիւնը: Վանդիկ կեանքի միւս
երեսն է ան: Առանց մեռնելու չկայ կեանք
և չկայ կեանք առանց մեռնելու: Եթէ այն-
պէս տնօրինուած ըլլար որ միայն կեանքի ի-
րողութիւնը գոյութիւն ունենար՝ մարդկա-
յին իմացականութիւնը պիտի սեղծազորօճե-
ր մեռնելու իրողութիւնը, անուշեղին՝ նախ
կեանքը և ապա՝ խնայելու մարդկային ըն-
տանիքին հրէշածին ճիւղներով օժտուե-
լու դժբախտութեան: Մահն է միակ ու ան-
վերջ պ իրականութիւնը, կեանքի իրողու-
թեան վեր և զայն պայմանաւորողը: Ան
սասան ու հրաւերն է, կեանքը լրջութեամբ
և համակերպումի ոգիով ապրելու: Հան-
գիտան է ան մեր քայքայուած ֆիզիքա-
կան մարմնին՝ և խաղաղութիւնը՝ տաժա-
նալիլ ու չարարուած մեր աշխարհիկ գո-
յութեան: Զայն դիմաւորելը քաջութեան
մը երաշխիքովը պսակուած արարք պէտք

է նկատել, ոտոյիկեան սառնասրտ իմաս-
տասիրութեամբ մը:

Մտերիմ ու ընդոծին թշնամին է ան,
որ, ամէն քայլափոխի կը հետեի և մեզի,
տկարութեան վայրկեանի մը՝ կործանելու
համար մեր մարմնեղէն շէնքը, մերթ երեւ-
կոյացած մայրամուտին, մերթ այգածագին,
մերթ լիալիլ միջօրէին: Այս զգացական
գիտակցութիւնը պէտք է լեցնէ ամենուս
սիրտը ու արի կեցուածքը դառնայ մեզի,
իրը ներս կը մտնենք մահուան այս պուլ-
տէն: Մութն ու ստուերը, ցածն ու նեղը
անհունապէս սեւով կը սրւազարդեն ու
կը վիթխարիացնեն իր պալատին կամար-
ները: Մահուան այս պալատին և կամ ա-
նոր տարապիտութեան կալուածին մէջ, նե-
տեցէք ձեր նալուածքը չորս դին, ու պի-
տի տեսնէք այս ազգին ամէն խաւերուն և
դասակարգերուն պատկանող անհասներուն
չիրիմները, իւրաքանչիւրը իր տեղը, ըստ
արժանիքի, տարածուած: Ընդ, պէտք կը
զգամ կրկնել վերստին, թէ այս պալատին
մէջ, ամփոփուած են այս ազգին միտքը, սիր-
տը, կամքը, ոյժը, խիղճը և իսկալը իր թան-
կագին զաւակներուն չիրիմներով:

Մահուան խորհուրդը զբաղեցուցած ու
չարչարած է իմաստասրական դրութեանց
և կրօնքի հիմնադիրներուն իմացականու-
թիւնը՝ իբր անլուծելի առեղծուած, դարե-
բու երկայնքին, ըստ որում, ոմանք տե-
սած են զայն նիւթի, օյժի, վիշտի ու հա-
ճոյքի, և ուրիշներ՝ անզգայորէմ ենթ-
փանայի ու, գգալի դրախտ մը հնշտա-
սիրութեան՝ իրերամբժ մահապատկերնե-
րու տակ: Բու թող ըլլայ յայտարարեմ մի-
այն թէ՝ մահը՝ կ'երկարաձգուի տիեզերքի,
ժամանակի ու յաւիտենականութեան մէջ:
Քրիստոնէական յատնութեան լոյսն է որ
կը շողայ պայծառափայլ այս խաւարին վը-
բայ: Եթէ կեանքը ունի Արարչագործ ստեղ-
ծումի մը շունչը՝ այսինքն՝ հոգի, երջանիկ
օր մը, փչուած մարդուն վրայ, անոր առ-
լու ճշունչ կենդանի և հոգի կենդանարար,
կեանքը իր ֆիզիքական քայքայութենէ վերջ,
մահուան խայթոցով, պիտի վերադառնայ
գէպի իր սկիզբը՝ այսինքն, Աստուած, յա-
ւիտենական կենդանարար և արարչագործ
գոյութիւնը, իբր ամենիկ ընդխառնուելու
յաւիտենական ամբողջին՝ անհունութեան:
Լոյսը կը դառնայ գէպի լոյսը, և հոգին՝

դէպի հողին, ըլլալով պարզ և անկորնչա-
կան, անլուծանելի և անբաժան: Վասնզի
յաւերտեանականութիւնը կեանք է նախ, եւ
հուսկ՝ արժեք, իր ստորագոյթեանց նկարագ-
րովը: Անգեղեականի երաշխիքը ուրեմն,
դարձ մըն է, կեանքի շարունակումովը,
դէպի իր ծագումն ու սկիզբը, որ, միւս աշ-
խարհին անկապտելի ժառանգութիւնն է
մարդկութեան աստեւոր կեանքի շիջումէն
վերջը:

Տարբեր կերպ կարելի է մտածել ու
համալուրի կարելի է հաւատալ միթէ որ
ոչնչութեան և խաւարի որս պիտի ըլլան
մեր իմացականութիւնը, մեր զգացումներն
ու հոգին: Փորձագէտ գիտնէք թէ լոյսը
չ'ընդիստունիր խաւարին, ու սակին չ'լու-
ծուիր հողին հետ, նոյնպէս նաև մեր հոգին,
Ձէին գիրկին մէջ ոչնչութեան չ'վերածուիր
բնաւ: Ու գուցէ մայնքդ, որ, եկած էք հոս,
հաղորդուելու ձեր մեռելներուն հետ, հոգին
կը նայիք թէ երկնքի կապոյտին, որ, կը
խաչառան անոնց հոգիները երանական լոյ-
սին մէջ: Դուռն որ եկած ես փնտռելու զա-
ւակդ, որուն կորուստին վիշտը գիւ կը թրջէ
աչքերդ, մայր վշտագին, կը հաւատամ թէ
սէրդ ափ մը հողի ներքե կ'ոչնչանայ: Ու
դուռն՝ որ, գեռ երէկ հողին յանձնեցիր պա-
տուական գլուխը հօրդ, որդի սպաւոր, կը
հաւատամ թէ քեզ մարմին տուող այդ հո-
գին գուղձ մըն է դարձեր որդակեր այժմ:
Սէրը չի թաղուիր ու չի լուծուիր հողին
հետ, թող ասիկա ըլլալ խորունկ ու գիտա-
կից հաւատքդ, վիշտիդ ու թախծութեան
այս վայրկեանիդ ու ցվելը: Այս երջանիկ
հաւատքն է, որ թելադրած ըլլալ կը թուի
մարդկութեան սեղծելու գերեզմանոցներ
և եկեղեցիին՝ օրինադրելու մեռելոցներ,
ողկոյցելու հոգիները իր անեղներուն, և
ուխտագին նորագոյնութեան անոնց յիշատա-
կին մէջ: Զուր է՛ր որ եկեղեցին իր հալա-
ծանքի սարսափի օրերուն և ազատ ժամա-
նակներուն՝ իր յաղթանակին իրենց կեան-
քը նուիրաբերող նահատակներուն մարտի-
րոսացման տեղւոյն վրայ կը բարձրացնէր
հոյաշէն մատուռ-եկեղեցիներ անոնց կեան-
քի գլխին հաղորդ ընելու հաւատաւոր գուն-
գերուն իր բազմութիւնները, սահմանելով
տարբեր ուխտագնացութեան օրեր: Գիտե՞-
լանցներ ներշնչարանները եղած են հայրե-
նիքի ու կրօնքի ախոյեաններուն, որոնք,

ուխտի մը գինով անոնց յիշատակի խորան-
ներուն առջև, չին վարանած գոհաբերելու
իրենց կեանքը, վեր բռնելու անոնց իտէա-
լին սրբութիւնը:

Այս էր եղած մեռելներու յիշատակի
պաշտամունքի ծագումը, անդաւրն սկիզ-
բէն ի վեր: Յետնորդ սերունդներն էին որ
— քաղաքակրթութեան զարգացման ու
բարեբրու ապականութեան և հաւատքի
տկարացման հետեւանքներով — պատճառ
եղան անոր աստիճանաբար նուազման, եւ
սակայն, հակառակ այս ամենուն, կը պատ-
մուի թէ նոյնիսկ այսօր, Բարիկ մէջ, Մե-
ռելոցի օրերուն, ամբողջ ազգաբնակչութիւ-
նը, միանալոյն և գունդագունդ, քաղա-
քէն կը թափուի գերեզմանատուններ, ծա-
ղիկներով պնծալարդ, կանաչութեամբ ծա-
ռուղիներու և ծառերով հովանուտ այդ
վայրերուն մէջ, երկկայացնելու իր օրը, հա-
ղորդուելու իր մեռելներուն և երկնքի հետ:
Քաղաքակրթ ազգի մը այս վարմունքը
դէպի իր մեռելները, խանդավառով ու սփո-
փարար նշան մը ըլլալէ աւելի, երաշխիքն
է կեանքի՝ յետ մահու՝ յաւերտեանական գո-
յութեան անսուտ զաղափարին: Մենք մե-
ռելներով հորուստ ու անոնցմով մեր գո-
յութիւնը երաշխաւորած ու քաղաքակրթ
հնագոյն ժողովուրդներէն մէկն, որքան ա-
ւելի սրտագին ու յուսալիր պէտք է դի-
մենք դէպի մեր մեռելավայրերը, մեր ե-
րախտադիրտութեան խուռն ու յիշատակի
յարգանքը մատուցանելու անոնց: Դժբախ-
տաբար, չ'ունինք քաղաքակրթ ժողովուր-
դի մը վայել գերեզմանոցներ, վանդի բախ-
ղը զլացու ափ մը հողի իրաւունքը այս
ազգին յաճախ, ու մենք տար երկինքնե-
րու, հեղեղատներու, գետի հոսանքներու,
լեռներու և ծորձորներուն անհունութիւնը
նահատակներու արկնով և անխնայելով լե-
ցուցինք, անհետ և անյիշատակ: Անհուն
երկինքը, միակ ու փեղեցկագոյն տաճարը,
իւր մէջ առաւ անշիւրմ գերեզմանները մեր
նահատակներուն:

Մեր երկրի հողերն ու տար աշխարհ-
ներուն ուրուները կը բերեն մեզի իրենց
տեւականութեան շունչը: Անոնց իտալին
սրբութիւնն է որ այսօր, մեռելոցի այս տը-
խուր օրուան մէջ, կը գտնուին զմեզ,
երկնքի անտաճար, իրենց յիշատակի խո-
բանին առջև ուխտելու շարունակել իրենց

երազմին պաշտամունքը և հաւատալ անոնց յաւիտենական ապրումին: Անգերեզման և անձնեւէ ժողովուրդները որոնք են կոմունիստ, ղէ անոնք չ'ունին հաւատք կեանքի յաւիտենականութեան: Գերեզմաններն ու ճանապարհները ոչ թի ու զօրութեան, հաւատքի ու յոյսի երաշխիքն են ողջերուն: Վստահութիւն կ'ապահովեն անոնք վերապարողներուն և մահուան երկիւղն ու սարսափը կ'անջ քանայ անոնց ներկայութեամբն ու ամուր հաւատքի մը զօրավիզը յուսադրելի ոչ թ մը կը դառնայ մեզի: Ատելաւ վառ ու հակամարտ զգացումները, հասարակաց ճակատաբերի սա կալուածին մէջ միախառնուած են աւելի մեծ հայեցողութեան մը մէջ: Ոչ ոք իրաւունք կուտայ իրեն այն խիզախ տարակարծութեանց, որոնք՝ կեանքի կալուածին մէջ, երբեմն տաղանդ, երբեմն ոչ թ, և երբեմն դերապանցութիւն կը խորհրդանշեն: Գաղափարներու տարապայմանորէն մեծացուած հաշուեյարդարը տեղ չի կրնար գրաւել մահուան կալուածին մէջ, այլ՝ ի հակառակէն, ամէն ոք պատրաստ պէտք է ջանայ ըլլալ տալու իր կեանքի համարը, յԱստուածուստ իրեն շնորհուած այդ տուրքը արժանապէս արդիւնաւորած ըլլալու ներքին գոհունակութեան մը ակնկալութեամբ: Կեանքէն վերջ, ու մահուան մէջ, իբր մեզ յաւերժացնող յիշատակ՝ ինչ որ թողած ենք այս աշխարհի վրայ մարդոց — այդ է գինը անոր մեր շահարկած տաղանդը անուանացութեան ճեղքներու մը բոյրովը, — մեր անկապուտ հրիտակը յետնորդ սերունդներուն:

Ո՛րքան իրաւունք ունի մեր ժողովուրդը իր գաղաւթը փորձառութիւնն ու պայծառ մատենակութիւնը խոսքներու իր չքնաղ մէկ խօսքին մէջ, երբ կ'ըսէ «Որքան լաւ կ'ըլլար եթէ թագաւորները օրը անգամ մը գերեզմաննոցէ մը անցնէին»: Թող գառն անոնք գիտակցելու իրենց փառքին և անոր սպասող որդեակուռ սա վախճանին, այն ատեն պիտի պարտաւորուէին ամենէն առաջ, մեղմելու ինչ որ իրենց գերագոյն մեղքը կը կազմէր, ըսել կ'ուզեմ, իրենց խտտաբոսութիւնն ու անգթութիւնը: Ինչ որ կը մնայ աշխարհի բռնակալներէն և ինչ որ կը փրկէ՝ իբր արժէք իրենց վեհափառութենէն՝ արժանի՝ աշխարհի տարեգրութեանց մէջ պահուելու, այդ այն ժառանգ

գութիւնն է օրով անուն մը սերունդէ մը ուրիշի մը կ'անցնի, օրհնուած ու սիրուած: Հոս, օր մը, ուշ կամ կանուխ, յողմ անկաւաք պիտի տարածուին, հողափոսի մը մէջ, ամէն գասու ներկայացուցիչներ, ինքնակալ արքաներ, իշխաններ և իշխանագուններ, զօրավարներ և զօրականներ, հարուստն ու աղքատը, աղատն ու ճորտը, ծնըն ու երիտասարդը, իմաստունն ու անուսը, հաւատացեալն ու անհաւատը: Կայանն է հոս ամենուս, այնքան իրաւ որքան անհաւատալի: Օր մը, պիտի գտնէ գրաւել ափ մը հողի մեր գերագոյն իրաւունքը, Թոթուհով մեր փառասիրութեանց, ատելութեանց նոյն իսկ բարութեանց՝ մարդկօրէն փոքր պատմաւ ճանները, մեր մերկութիւնը հագուցենքնու համար փառքով Թաւրոսեանկանին՝ որուն մոտքը կը կազմէ մեր ամենուս անխուսափելի մերահասակ փոսը: Թող կեանքի և անմահութեան, փառքի ու յաւիտենականութեան Տէրը, իր լոյսին մէջ ննջած մեր բոլոր մեղսներուն հոգիները լուսաւառութէ, և մեզի տայ այն խորունկ գիտակցութիւնը՝ որով լուսաւորուած, կարենանք աւանդել արժեւորել մեր կեանքը այս աշխարհի վրայ, վստահ յոյսով Անդինականին:

ՀԱՅՐԻԿ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

ՔՐԻՍՏՈՍԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ՝

ԵՒ

ՅԱՐՈՒԹԵԱՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆ՝

Բ. ԿՈՐՆԹ. ԹՈՒԼԹԻՆ ՄԵՋ՝

Այս և նման ուրիշ վախճանախօսական կէտերու շուրջ, որոնց մասին արտաբայտուած է Ս. Պողոս, պէտք է ըսել թէ Առաքեալը իր մտածումը կը սեւեռէ ոչ թէ միջանկեալ այս վիճակին և զայն կանխող մահուան, այլ Գրիտոսի Գալատեան բռնապետի. արդէն ըսած է Բ. Կորնթ. Դ, 16 համարի մէջ թէ այս արտաքին մարդը —

մեր նիւթական մարմինը — ամէն օր աստիճանաբար դէպի ապականացում, փճացում կը դիմէ; իսկ այժմ կ'ըսէ թէ Մարմինի այս ապականութիւնը, թուլացումը կը վերջանայ մահուամբ:

Նախապէս Պօղոս Առաքեալ կ'անկաշէր որ թէ՛ ինք և թէ՛ բոլոր քրիստոնեաները, որոնք տակաւին կ'ապրէին այս աշխարհի վրայ, պիտի տեսնեն Բ. Գալատներ, իսկ ի Քրիստոս ննջած հաւատացեալները, պիտի սպասե՞ն մինչև վերջին յարութիւն, ոտանալու համար հոգեւոր մարմինը որ զբաւականը պիտի ըլլայ անոնց Քրիստոսի յատկանշական կեանքի մասնակցութեան. վստահաբար ո՛չ, պիտի չօգտանան. մահուան ըտպէին պիտի հազնին հոգեւոր փառաւորեալ մարմինը, որով, անմիջական, լրիւ յարաբերութեան մէջ պիտի ըլլան փառաւորեալ Քրիստոսի հետ:

6) Եսայ. ԻԶ. և Ենոքը ԶԳ. գլուխներուն մէջ կը խօսուի ազօտակի կերպով արգար հրեաներու յարութեան վրայ:

7) Դան. ԺԲ. գլխուն մէջ կը խօսուի բացառաբար արդար և բացառաբար մեղաւոր հրեաներու յարութեան վրայ, բայց յարութեանը հոս ալ հոգիի յարութիւնն է և ոչ թէ մարմնի. ասիկա ցոյց կուտայ որ Շէշը ժամանակաւոր բնակարան մըն է աւնոնց որոնք պիտի յառնեն. այս մտածումը կ'առաջնորդէ զմեզ Շէշի բաժանման գաղափարին:

8) Բ. Մակը. և Ենոքի մէջ (Լէ — Զ) կը խօսուի արդարեւոր մարմնի յարութեան վրայ և հաւանաբար բոլոր հրեաներու յարութեան վրայ. հոս որոշ է Շէշի երկու բաժանումը, մէկ մասը Դրախտն է, միւսը՝ Դժոխքը:

9) Գ. Եղբայ և Յայտնութիւն Բարուքայ գրքերուն մէջ կը խօսուի թէ՛ արդարեւոր և թէ՛ մեղաւորներու մարմնաւոր յարութեան վրայ. վարձատրութիւն և պատիժ կը տրուին մահէն անմիջապէս ետ:

Մարմնոյ յարութեան մասին, այս բուր ըստածներէն, կարելի է երկու եղբայր կացութեանց հասնիլ.

ա) Թէ նիւթական մարմինը պիտի յառնէ նորէն.

բ) Եւ թէ՛ պիտի ըլլայ փառաւորեալ մարմին մը:

Պօղոս Առաքեալ գրիթէ իր բոլոր Թըղ-

թերուն մէջ ուր կը շօշափէ այս հարցերը, կը մտածէր, գրիթէ ալլամիրթօրէն, հաւատացեալներու յարութեան վրայ. մարմնաւոր ներու յարութեան վարդապետութիւնը Առաքելի ուսուցումին մէջ ամենէն յատկանշական և կարեւոր ուսուցումն է. Պօղոս Առաքեալ միշտ իր այս ուսուցումին խորքը կը դնէ Քրիստոսի յարութիւնը, որուն կը կապէ նաև մեր անձնական յարութիւնը (Ա. Կորնթ. ԺԵ. 1—13): Ոչ Աթինացոց հեզմանքը (Գործք ԺԷ. 32), ոչ Փեստոսին անարգանքը (Գործք ԻԶ. 24, 27 ԻԳ. 6), ոչ Ագրիպպայ թագաւորին սկեպտիկութիւնը և ոչ ալ Սաղուկիցոց անհաւատութիւնը չեն կրցած արմատախիլ ընել զայն իր մտքէն: Պաղեստինեան կենսերոյ մէջ քաղաքացի արդարեւոր և մեղաւորներու ընդհանուր յարութեան մասին (Գործք ԻԳ. 15). բայց, ինչպէս վերը ըսուեցաւ, Պօղոս շատ անգամ իր Թուղթերուն մէջ կը խօսի արդարեւոր յարութեան վրայ և միշտ փառաւորեալ յարութեան վրայ (Ա. Կորնթ. ԺԵ. 41, Փիլպ. Գ. 11): Սակայն Քրիստոսի տարած յաղթութիւնը մահուան վրայ, կ'ենթադրէ օրհնեալ ընդհանուր յարութիւն մը. որովհետեւ այնտի թշնամին խափանի մահն (Ա. Կորնթ. ԺԵ. 26): Բայց պէտք չէ մոռնալ որ, Քրիստոսի յաղթութեան արգասիքը, տիեզերական է իր սկզբունքին մէջ, իսկ պայմանաւորուած՝ մարդու համագործակցութեամբ. Յիսուսի յաղթութիւնը մահուան վրայ, բացարձակ կ'ըլլայ անոնց համար միայն որոնք կը միանան իրեն բաժնելու համար մահուան և մեղքին դէմ տարուած յաղթանակը. իսկ անհաւատներուն ու մեղաւորներուն համար այդ յաղթութեան արգասիքը տիեզերական է իր սկզբունքին մէջ, զօրութեանաբար:

Միւս կողմէն, Պօղոսի մտածումին մէջ, լայն տեղ չէր կրնար ունենալ տիեզերական ընդհանուր յարութեան մը գաղափարը, անոր համար որ ինք կ'ընդունէր թէ վարձատրութիւնը կը տրուի մահէն անմիջապէս ետ. ուրեմն անհրաժեշտութիւն չկար մեղաւորին յարութեան համար. և թէ յարութիւնը կախուած ունի Քրիստոսի հետ քրիստոնեային ունեցած հոգեւոր միութեանէն. այս պարագային ալ անհաւատութիւն, կարեւորութիւն չունի մեղաւորը յարութիւն առնելու. այս մասին շատ յատկանշա-

կան է. Դ. Եղրասի Ը. 38ր մէջ գրուած սա էջը. «Են, Սնովան, արգարեա, երբեք պիտի չմտածեմ մեղաւորներուն գործած մեղքերուն տեսակներուն ու ձեւերուն վրայ, ոչ ալ սննդ մահուան, դատաստանին, դատապարտութեան, կործանումին վրայ, այլ Սն պիտի ուրախանամ արգարին կեանքով, անոր փրկութեամբ, վորձատրութեամբ, զոր անոնք պիտի ստանան»:

Պօղոս Առաքեալ կը վարդապետէր թէ, բոլոր մարդիկ, արգարն ու մեղաւորը, հաւատացեալն ու անհաւատը, պիտի դատուին, բայց ասկէ կարելի չէ հետեցնել թէ Առաքեալը կը մտածէր տիեզերական եւ ընդհանուր յարութեան մը վրայ: Բոլոր հաւատացեալները պիտի դատուին հոգեւոր մարմին ստանալէ առաջ՝ իւրաքանչիւր անհատական ոգի պիտի դատուի, փախուստ չկայ. բայց թէ՛ Դատաստանը անհատաբար ի հաւաքաբար պիտի ըլլայ, և թէ միջոց մը կ'ընէր մահուան ու զոյւրստանին միջեւ, ասոնք այնպիսի հարցեր են, զոր Առաքեալը չէ յուզած. ուստի Ս. Պօղոսի վախճանախօսական ուսուցումներուն մէջ, շատ քիչ տեղ ունինք ապագայ կեանքի, մահուան և յարութեան միջեւ գոյութեան միջանկեալ վիճակին, յարուցեալ մարմիններու բնութեան եւ այլ հարցերու մասին. Ս. Պօղոս աւելի կ'ըստի իրողութեան մասին: Ան մեզի կ'ըսէ թէ նոր մարմինը, հոգեւոր մարմինը, մեծ մտմբն պիտի ըլլայ, միացած նախորդ մարմնին, ներթափանց, բայց անկէ բարձր և վսեմ, իր անապակաւութեամբ, զօրութեամբ, փառով, կեանքով, կարողութեամբ. ինչ բանի որ անկարող էինք ներթափանց մարմնի կաշկանդումներուն մէջ, կարող պիտի ըլլանք հոգեւոր մարմնով. և Առաքեալը այս օտթիւ կուտայ ընդհանուր սկզբունք մը թէ «Աստուած կուտայ իւրաքանչիւրին իր սեպական մարմինը ի Բրիտոս»:

Պօղոս Առաքեալի մշակած յարութեան վարդապետութիւնը էպպէս ներդաշնակ է երբայական հաւատքին եւ յոյսին հետ, եւ իսկապէս զատորոշութեան մէջ՝ յունական

մտածումին հետ. Ս. Պօղոսի գրուած քննարան մէջ է որ Ս. Գրական յաւիտեանական կեանքի վարդապետութիւնը ամենէն սուր հաւկարութեան մէջ կը դրուի Հելլէն մշտածումին հետ. Հելլէն մտածումին՝ որ մտածումի աշխարհը կը նկատէր միակ իրականութիւնը և մարդը՝ լոկ պարզ հոգի մը. անիկա բացարձակապէս տարբեր է յոյս փիլիսոփաներու հայեցողութիւններէն, նմանապէս՝ Փլուինի նման մտածողներու գիտեցումներէն. Փլուինի՝ որուն միջոցաւ Երաւարական մտածումը սուղուցեալ յունական դպրոցներու իմաստասիրութեան մէջ:

Պօղոս Առաքեալ Յաւիտեանական կեանքի զաղապարն ալ հոգեաշնական տուեալներու վրայ չի հիմնէր. հոգիի պարզ անմահութիւն մը չի պաշտպանէր, կը յառաջանայ Հին կտաւբանի տեսութեամբ, ըստ որուն, մարդ ըստեղծուած է Աստուծոյ պատկերով իբր արարչութեան և հոգեաշնականութիւն մը, անմէր, կեանքին և երկինքին համար. Ս. Պօղոսի մշակած յարութեան յոյսը, Պատմական յոյսը չէ մարմնոյ կապանքէն կամ ինչպէս կ'ըսէին «Բանտէն» ապատեղու համար հոգին, և ոչ ալ վերապրումը անմահ սկզբունքի մը մարդուն մէջ. այլ ինքնին, մարդու տեղութեան, ապրումին, լինելութեան, գոյութեան յոյսը. մարդը Աստուծոյ ընտանիքին անդամն է, ասիկա ցոյց կուտայ իր գոյութեան որակը, աշնուութիւնը, իր որդիութիւնը Աստուծոյ հետ. ասիկա ցոյց կուտայ վախճան մը որ պիտի իրականանայ մարդու բարձրացման ճամբուն վրայ, գոյութեան այնպիսի վիճակի մը մէջ, ուր անիկա պիտի ապրի իր գոյութեան ամբողջութեան մէջ. իր մարմինը, այդ վիճակին մէջ, պիտի փոխակերպուի, փառաւորութիւն այն աստիճանով որ կարենայ կատարեալ գործիք ըլլալ կատարեալ հոգեւոր կեանքի մը:

Բրիտոսի Յարութիւնն ալ կը կայանայ ոչ թէ Ս. Կորնթ. առած մարմինն ամբողջական չբացումին, փնացումին մէջ, այլ փառաւորման մէջ, «մահկանացու մարմինը ընկղմեցաւ ի կենաց անտի»:

Պօղոս Առաքեալ յարութիւն առնողները երեք դասերու կը բաժնէ (Ա. Կորնթ. ԺԵ. 23), «Իւրաքանչիւր իւրու՛մ կարգի, նախ Բրիսոսոս, ապա Բրիսոսոսեանք ի գալըստեան նորա և ապա կայստան»:

դարներու յարութեան մասին խօսելով շատ մը ապացոյցներ կը բերէ անոր իրականութիւնը հաստատելու համար, այսպէս 1) Աւանդութեան Բաղումը ապացոյց (Բ. Կորնթ. ԺԵ. 15-32) որուն հիմքն է Առաքելոց վարդապետութիւնը և ուսուցումը: 2) Ապացոյց ի մարդն (ad hominem) (Ա. Կորնթ. ԺԵ. 21) հաւատացեալին անդիմադրելի, ինքնեզ, ներքին համոզումներէ քաղուած: 3) Ապացոյց յարժանեաց (Cause méritaire) (ԺԵ. 21), սա է՝ մարտութեան վրայ հիմնուած թէ՛ Յիսուս Քրիստոս եկաւ մեղքին աւերը վերցնելու և զմեզ վերազանելու: 4) Ապացոյց յօրինակակոմն (Cause exemplaire) (Ա. Կորնթ. ԺԵ. 20-23) խորհրդաւոր (mystique) մարմինի և Քրիստոսի իր սուրբերուն հետ ունեցած համերաշխութեան տեսութեան վրայ հիմնուած: 5) Ապացոյց ի դրօսէ (Եփես. Դ. 30) երբ Ս. Հոգիով կնքուեցանք,

Ս. Հոգին զմեզ սրբացուց և մզեց զմեզ անարատ պահելու, մեր մարմինն ու հոգին յաւիտենապէս: 6) Ս. Հոգիին գրաւական տուեալներէն քաղուած ապացոյց (Բ. Կորնթ. 5, Եփես. Ա. 14) Ս. Հոգին առ հաշիւ մեզի կուտայ փառաւոր անմահութեան մը գրաւականը: 7) Տաճարի սուրբացոյցը (Ա. Կորնթ. Զ. 19) Ս. Հոգիին նուիրական և անկորնչելի բնակարանն է մեր տաճար-մարմինը: 8) Մարդուն գերբնական փափակեմ ելուզումը ապացոյց (Հռով. Ը. 23) զոր Ս. Հոգին կը վստահէ մեր մէջ: Այս ապացոյցներու շարքը կարելի է երկարել, բայց անոնք զիրար կը լրացնեն և կ'ամբողջացնեն, ասոնք ամէնքն ալ տասուածարանական մակարեւրութիւններն են բառին իսկական առումով, սկիզբ առած՝ Առաքելոց ուսուցումներէն:

ԱՐԹՈՒՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

ԲԱՆԱՍՏԵՂԵԱԿԱՆ

ՄԱՐԴԸ ԵՒ ԾՈՎԸ

Մա՛րդ ազա՛ս, մի՛ս ծովը սիրես պիտի դուն.
Ծովն հայելիդ է, կը դիսես քու հոգիդ
Իր կոհակաց ծաւալումին մէջ անհուն
Եւ նոյնքան դառն ու խո՛ւ է վիհը մեկիդ:

Հանոյ՛ք է քեզ քու պատկերիդ մէջ սուգովիլ.
Ձայն կը գրկես դուն աչքերով, քեւերով՝
Եւ կը մոռնայ սիրդ իր աղմուկն անարդիլ
Անոր անզուսպ ու վայրենի հեծիմն քով:

Երկուդ ալ է՛ք խորհրդապահ ու մըռայլ,
Անդունդներուդ յասակն ո՛չ ոք չափեց, Մա՛րդ,
Ինչպէս ո՛չ ոք, Ծո՛վ, գիտէ քու գանձերդ ալ,
Ձեր գաղտնիքներն ունին ա՛յնքան փոքր բարդ:

Եւ սակայն, ժ՛հ, անհաւուելի են դարերն
Յորմէհեսէ դուք կը կռուիք անձկանօք,
Ա՛յնքան սասիկ կը սիրէ՛ք մահն ու աւերն,
Յաւերժական ըմբի՛ւք, եղբա՛ւք անողո՛ք:

Թարգմ.

ՇԱՐԼ ՊՈՏԸԼԷՌ

ՎԱՀԱՆ ԹԵՔԵՆՍԱՆ

ՄԱՏԵՆԱԴՈՍԱԿԱՆ ԱԿՈՐԿՆԵՐ

ՄԱԳԱՂԱՔՆԵՐ

(ԱՀԱՐՈՆ ՏԱՏՈՒՐԵԱՆ 1937-1938)

Նոր մը և անձանօթ մը չէ Մագաղաթնե-
րուն հեղինակը, երեսուն տարինեւ լաստակա-
ւորի մը գործին առջին ենք, և այս պարագան
միայն պիտի բաւէր որ ուշադրութեամբ և մաս-
նաւոր կարեւորութեամբ մտնեալիք այս հատ-
րին:

Մագաղաթնեւ ընթերցումը նոր օրերու
գրականութեան մը չառաջնորդը զմեզ, և ա-
տով կ'արգարանայ իր խորագիրը: Անիկա մեզի
կը բերէ նախապատեալութեան զգայութիւննե-
րու աշխարհէն մագաղաթնեւ լրայ հազիւ ապ-
րիլ կրցող նշխարներ, որոնք իրենց պարելու ի-
րաւունքը մեծ չափով կը պարտին իրենց հեղի-
նակին: Երեսուն տարինեւ ընդմէջէն թաւալե-
լով ստուարացած այս հատորը չէ հշտած զինք
լեցնող քերթուածներու ծննդեան թաւալանե-
րը, պարագայ մը որ պիտի պատկերացնէր իր
զարգացումին եպիփոխութիւնը, դիւրացնելով
նաև գործը ըստ արժանւոյն գատելու պարագան:
Այս՝ մոռացում ըլլալէ աւելի կամտոր եղած
կ'երևի, վառելի բոլոր քերթուածները նոյն տա-
լեք ունեւալ կը թաւն, առիկա են ընթերցութիւն
ըլլալէ աւելի բան մըն է, Մագաղաթնեւու հ-
շերուն մէջ:

Գործը ինչպէս կը ցուցուի, միացումն է
երեք անտիպ հատորներու, որոնցմէ իւրաքան-
չիւրը ինքն իր մէջ ունի իր ստորաբաժանութեան
ըր գեղեցիկ խորագրերով տիտղոսաւած: Առ-
տորը առաջին մասը բաղկացած է Յայգախոբ,
Սէր փոռէ պատկով, Խեղճ մարդեւ պատմութիւնը,
Գեհեմալան, և Բանաստեղծ կ'աստաւաճայ, հինգ
ինքն իր մէջ ամբողջական տաղաշէրաններէ:
մանրամասնութիւններու վեճ ու պեր իշնել իւ-
րաքանչիւրին համար, լինարիշեալ խորագրերը
պերհաստ են ինքնին: Հատորին երկրորդ մասը
կը կրէ Միւրտո կարմիր վարդերով ընդհանուր
խորագիրը, ստորաբաժանաւած աւառօտ, միջօրէ,
Երեկո, երեք գիրտը լուցնող տաղաշէրաններու:
Իսկ հատորի երրորդ մասը կը կազմեն Գիւղի
սիւնի, Եւրոյ եղեմ, Ժողովարային մոթիփներով
հիւստաւած սիրային երգերը:

Հատորը լեցնող մասերը տալէ վերջ, մտե-
նանք գործին, հշերով զայն իր բացասական և
զբաղան արժէքներուն, և իրմէն բոլորով լոյսե-
րուն մէջ: Առաջին մասածմը որ տակաւ կը թան-
ծրանայ մտք մէջ օրգալ էլ առ էլ կը կարողան
այս հատորը լեցնող բոլոր քերթուածները, ան-
կատարի և աններգաշնակի տպաւորութիւնն է
որ կը լինուի, Կան անուշադ գեղեցկութիւններ,
ստեղծ շատ շքեղ, որոնք վիրաւոր են սակայն
կառուցումի պակասով: Ստեղծ պայտաթ մը դար-
պատէն ներս կ'առաջնորդուինք, և հիւզակի մը

մէջ կը գտնենք մենք զմեզ: Մագաղաթնեւ
հեղինակը մտածող է, և քաջ երևակայող, քայց
ո՛չ նարտարապետ, և առիկա անոր համար, վառ
զի իր կերտած շէնքերուն քարերը իր մէջէն չէ
որ կը պղզուին շատ անգամ, այլ կը ներածուին,
և այս վերջինը կառոյցներու վերածելու համար
նոր և ծանր աշխատանքի մը պէտք կայ: Երուն
համար աւելի մեծ տարդուութեամբ օյրերու պէտք
պիտի ըլլար, անոր համար շատ անգամ կարկառ-
ներու առջին ենք, փոխանակ նարտարապե-
տած կառոյցներուն:

Յետոյ իր տեսիլները որոնք չմարտած սեմ-
պոլիզմով կ'ուսին, զինք կը նետան կամաւոր մը-
թութիւններու մէջ, պարագայ մը որ անքանելի
մեղքը եղած է այս սեռի մեր բոլոր հին և նոր
գրողներուն, որոնց մտապատկերները և դանձը
առարկայով բառերը խորտը կը համեմատին,
կենցաղով շատ անգամ մեր մտածողը անդարտ-
մէտ և անյարկը զգայութիւններու զիմաց:

Բաւական չէ անտիպին և չըստածին հետա-
մուտ և տեսնելու ըլլալ: հարկ է հարտուր ըլլալ
նաև զգայութիւններով:

Աշխարհը իրեն բանաստեղծ տեսնելու իր
կենցաղը ըր անթերի և հաւասարադիւն իր թափը,
մարդը հազիւ զգալի է իր էջերուն մէջ, իր քեր-
թուածները չեն լեցնուի զեղումով: Տեսիլներով
և փոխաբերութիւններով հարուստ, և լեզուով
պերճ իր սողերը կ'անօրաւան և կը պարզուն
մեր մտածումին մէջ, երբ կը փորձենք մտնելու
անոնց պարունակ իրականութեան: Իր ստանա-
ւորներէն շատեր բառական օրգանք մը
միայն ունին: Այս չորութիւնը պիտի կերտար ա-
մուշուր իր յանդուգն մտածումներով, որոնք շատ
անգամ մեզի կ'երևին մտածումներու ժայռը պե-
ղող իր գուրի հարուածներու զգալի լոյսին մէջ,
եթէ անոնք ինչպէս իշնելի, կարենային խոր-
նիստ և զօթական շէնքերու վերածուի: Վասնզի
գործը ոգևորող զգացումը չօշակելի ըլլալէ վերջ,
արտայայտութիւնը որքան ալ ինքնատիպ լինի,
չի պարտիր ինքզինքը: Իր բառերը և պատ-
կերները թիւ անգամ թնլարիլ են, և չեն բաց-
ուի իր մտածումին լրայ մոզակալ գուռներու նը-
ման: Յուզումներ և զապախարներու գրութիւն-
ներ չկան, և իր միտքը կը փորձէ պատկերներով
տալ շատ անգամ իր անիրական իրականութիւնը:
Մակայն առանց ներկայ և անցեալ յուզումներու
բանաստեղծական գործեր չեն ծնիր: Յետոյ իր
պատկերները իսկատիպ չեն, և յաճախ զգացում
ներով ծիծառանալէ աւելի, բռնահիգով մէկ-
տեղուած են, ստեղծելով անհամբաւիչ գիծ եւ
գոյն:

Բանաստեղծութիւնը ինչպէս ըստած է, հե-
գիին պարն է, որուն մէջ հոգին և իմացականու-
թիւնը կը խաղաղան ներգաշնակ ներգաշնակու-
թիւն: Մագաղաթնեւուն մէջ այս պարը թիւ ան-
գամ զգալի է:

Վերադիւնալ գառուածները աւելի համոզիլ
պիտի ըլլային, եթէ կարենայինք մէջերուսնե-
րով ցուցնել, սակայն կարելի չէ այդ աշխա-
տանքը այս օրը էջերուն մէջ: Ընդհանուր այս

տեսու թանկանի վերջ մեր մտածումը կը գրառուի ուրիշ հարցումով մը. հոգեկան ինչ պահանջներ զօտացնելու համար գրեւած են այս ճերթուածները, վառագի այս հատորը բազմաանոց նիւթերը ժամանակին մեծ յայտողութեամբ տուած են Սիւմանթոնի և վարտաւան. Վաղապարհներու հեղինակին քով վերոյիշեալներու բացառական գիծերը մտահոգիչ ըլլալու չափ կը թանձրանան, շատ բան խելով իր գոյութեան իրաւունքէն:

Վաղապարհներու հեղինակը այս բոլոր թերութիւններով հանդերձ կը զատուի սակայն մեր շարեաւազաններէն թշուառ խմբակէն, որոնք զուրկ իրական տեսիլներէ և ապրումներէ, կը յանձնին արտեստի համարուն մէջ ուխտագնացի մը մոլեւանդութեամբ: Վաղապարհներու հեղինակը աւելի առաջնութիւններ՝ զորս մեր յետպատմութեան զբոսներէն շատ քիչեր ունին. ինքնամուտ ռոճ, և ինքնատիպ պատմութիւններու իր մթերքը զսուտ է կասկածէ: Հակառակ անոր որ զատական ժպտիլով մը կուգայ՝ (յոռնալ որ Միխիլանտի զգրոցի վերաշաշուղ մէջ բանաստեղծն է ան), արդի չեղտ մը կայ իր գործին մէջ, որ թէև չի նորանաւոր մեր նորագոյն ճերթուղութեան նորոտաց նկարագիրներուն, (Ջարեան, Թովկան և այլն) բայց որ մեղի չի նեղեր, թերեւ այն հանգամանքով որ այդ գործի ընդմիջէն երկու մտայնութիւններ ալ զգալի են: Այն հանգամանքը պիտի բաւէր զինք սիրելի ընելու համար:

Գալով իր Բիւրդի սիւքերուն և Եւրով երգերուն, որոնք հաստորն վերջին, և ամենէն անուշ մասը կը կազմեն, հակառակ իրենց գեղեցիկ պատկերներուն, և զգալուն ու յայտող առաջներուն, ինչ կրցած ըլլալ ժողովուրդի շունչով և գեղեցնութեամբ երգել, ժողովուրդին յոյժովներով ճերթուած շինելու փորձը միշտ մասնաշարժեան զատապարտած է, վանդի զայն վերջնական ստեղծելու աշխատանքը՝ որքան ալ հարտարօրէն կատարուի՝ կը Պատէ անոնց ինքնաշարժութիւն արուեստին: Իստասայերը աւելի յայտնաշարժեան օգտագործած են այդ մոթիվները, որոնք իրենց նախնական տարազին մէջ շատ անշատ ջանք մը սիրտէ փրթած տողերու մէջ կը ծագուին, բուրբուլ համար իրենց գեղեցկութիւնն ու պարզ և մաքուր շունչը:

Վաղապարհներու հեղինակը զանոնք իր արտեստի կ'ենթարկէ կազալով երկու եղբերուն վրայ:

Երբ կ'աւարտեմ բացառական կողմերով եւ նոյն աստի արագներու ինքնեղով հարուստ Վաղապարհներու զգալ, լեւ զիտեր ինչո՞ւ: Ծննդոց զբոյժ յարգողութեամբ մէկ տեսիլը կը գտնի մտածումս միտ մէջ: Կ'ակնարկեմ այն էջին, ուր Տիրոջ հրեշտակը կը սակարկէ Արարչամի հետ աշխարհամասի մը կործանման և փրկութեան համար. և յայտնի է մեզի թէ Կնիք արարչներ իոյ չտեսնեցան եւ քաղաքը ծծմարկէզ կործանեցան: Սակայն հինգէ աւելի արարչներ միշտ պիտի կրնան երաշխաւորել Վաղապարհներու արժէքը, փրկելով զայն մոլորանալու ապառնայքէն:

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅ ԼԵՁՈՒԻ

ՄԻՋԻՆ ՀԱՅԵՐԷՆ

Այլ որ գիտենաս որ յառաջ ջանք գտնանայն ստածումն գիւտանդին ուժն և զտարրիքն և զկերպն և զերկրին և ժամ, տես թէ օգնէ տարիքն, և այն զոր ասացաք, դու երակ առ սկիւրն այս ջերմանս, յառաջ ջանք որ յաւելնայ հիւանդութիւն. ապա թէ չօգնէ ուժն և տարիքն և ալն, դու ապիկիք արկ, և արլն հան. զի բաւ կիզն այս ջերմանն արլն հանելն շատ օգտակար է: Այլ ի յաւելնայն և ի կատարելն հիւանդութեան, որ է երրորդ ժամանակն, պատրաստ՝ որ չառնու երակ, զի չէ ժամանակ և ոչ պատահ, այլ սկիւրն հիւանդութեան առ զերակն: Զի մեծ իմաստաւսն Գաղատիոս պատրաստեց շատ, եւ ես տեսայ ի յիմ ժամանակ, որ ի կատարել ժամն հիւանդութեան երակն առն, և մեռան շատք, և այլ տեսայ, որ ապիկիք արկ, նա հիւանդն վատուծ էր, մեռաւ: Զէ պատահ՝ յորժամ հիւանդն վատուծ լինի, արլն հանել, թէպէտ և տարիքն և ժամն օգն լինին: Բայց երբ ուժն օգնական լինի, և ժամն չլինի, կարողք ենք ճար այրնելն և երակ առնուլն, և այն որ տարիքն չօգնեն, կարողք ենք ճար այրնել ապիկիք արկանելով ի սկիւրն հիւանդութեան, որ զերկու ծանի հիւանդն:

Մխթար Հեցացի, էջ 65-66, 1184 թ.

3. «Յաղազս այրուկնայ մամունութեան. Հրամայէ աստուածային օրէնքս՝ որ այրն զուրիս է կնոջն և պատեն է որ կինն հայնց կենայ ի յարկանն ի համանքն՝ զէդ ռոքն ու այլ զօգուածքն ի գլխոյն: Ապա թէ ուրիշ որ վասն անհնազանդ լինելոյ կնկանն անհնազատութիւն կենայ յիրենց մէջն, նա կու տայ համաճեք օրէնքս որ բաժնեն, երբ այլ ճարակ չկենայ և տայ արկին զինչ կես իր առել լինի ի յինք, որ երթայ այրիկ մի այլ առնու: Զի թէպէտ և յառջի կու նոնքն չկայր այս որ կարէ վասն անհանգստութեան թողուլ, բայց յետ և վասն անհանգստութեան, որ տեսն որ այլ մեծ վզեն

կայր ի ծայրն, նա զայս թուլացուցին: Բայց երկու գեներն հալվին որ ի խորհն զնաց, և պառիկելիք որ երկուքն մաշեցին՝ վճար չկայ, ապա անսուն զինչ որ լինի գլուխքն դառնայ, և աճն ի կէս լինի ու վասն արծեւոյ կամ ստածեւոյ կամ վասն այլ իրաց՝ վարձ կամ այլ աւելի պակաս չկայ: Այս է զոր գրեցաւ:»

Սմբատ Դատասանագիրք հրա. Քարտ. էջ 107

4. (Առևտրական հրովարտակ որ մեր Լեոն Գ. թագաւորը շնորհել է Զննովացի վաճառականներին՝ 1288 թուին: Մագաղաթեայ բնագիրը պահուում է Տուրինոյի գիւմարում և նմանահանուած է Սիսուան, էջ 387):

«Այս մեր թագաւորական բարձր հրամանք է և հաստատութեան սիգիլ Լեոնի ճշմարիտ ծառայի Աստուծոյ և նորին շնորհօք և ողորմութեամբ թագաւորի ամենայն հայաց, զոր պարգեւեցաւ աստուածայնաստատ գումինին ճովիզացն, ի խնդրոյ պատուելի և իմաստուն իշխանին մեծապատուեալ վիզայրին ճնուվիզացն գումինին ծովու այս գեներն և մեր թագաւորութեանս կատարել և հաւատարմ սիրելոյն սիր Պէնէթ Զաքարէին: Վասն ճնուվէզ վաճրկներոյն, որ լինի իրենց սահմանն այսպէս. յառաջ որ մեր քաղքնոյն որ ի մեր ձեռք կան՝ նա բաժեն ու իրաւներն լինի որպէս Այասուն է, զարդել ի յայն տեղեւտընոյն՝ որ ի սիգիլն գրած կայ, և զին խկի իրք ծախեն նա քանց պամսրչէքն այլ իրք չտան. և զին թէ պըտթէով ծախեն ու թէ փարչով, նոյնպէս ու ձէթ թէ պըտթէով ու թէ ճառաով՝ որ անկիւղեռ ծախվի՝ նա իրաւորքը չտան քանց սամսրչէքն ի պըթին նոր գրամ մէկ... և վանց վաճուկըներոյն, որ եփ կու գան՝ նա զիրենց սնդիկին կու բանան ու զիրենց իրքն ի գիր կու առնան, նա չբանան զիրենց սնդիկին ու ոչ մատենհրէն ու ոչ գրեն գիրենց իրքն...»

ԼԵՒՈՆ ԹԱԳԱՒԱՐՈՐ ԼՅՈՑՈՑ

Այստեղ անհրաժեշտ է անել հետեւեալ նկատողութիւնը:

Մենք եթէ վերը, գլուխ ԺԸ մերժեցինք՝ հայերէն բարբառներէի գոյութիւնը Ե. դարում, նոյնը անշուշտ չենք կարող անել ա-

ւելի ուշ, յատկապէս ԺԱ-ԺԲ դարերի համար: Այս ժամանակ արդէն կազմուած էին Հայաստանում և Հայաստանից դուրս գաղթավայրերում զանազան բարբառներ, իւրարից աւելի կամ պակաս մեծ տարբերութեամբ: Միջին հայերէնն էլ ուրեմն մի բարբառ չէր, այլ ունէր իր զանազան ձեւերը, ինչպէս հին բարձր գերմաներէնը կամ միջին բարձր գերմաներէնը: Այս զանազան ձեւերը ընդհանրապէս մեզ յայտնի չեն. կայ նըանցից միայն մէկը, այն է Կիլիկիայի բարբառը, որ թէ և գաղթավայրի մի բարբառ, բայց պետականութեան շնորհիւ ստացաւ աւելի պատուաւոր դիրք և անցաւ գրականութեան: Վերև իջնատակուած գործերը առհասարակ Կիլիկիոյ բարբառով են գրւում: Այս բարբառը կամ լեզուն է՝ որ պիտի կոչենք այսուհետև Կիլիկեան հայերէն և որ միջին հայերէնի ճիւղերից մէկն է միայն: Այժմ անցնինք նկարագրելու միջին հայերէն լեզուի քերականական յօրինուածութիւնը և ցոյց տալ նրա հիմնական տարբերութիւնները մի կողմից հին գրաբարից և միւս կողմից արդի աշխարհաբարից: Այս նիւթով առանձնապէս զբաղուել է գերմանացի հայագետ Քարտ, որ կազմել է միջին հայերէնի Կիլիկեան ճիւղի մանրամասն ու մանրակրկիտ քերականութիւնը (Հիսթորիշե գրամմատիկ դե Կիլիկիե Արմենիերն, Ստրասբուրգ 1901, մասամբ թարգմանուած հայերէն և հրատարակուած Բազմալէպի մէջ, 1900 թ. յետոյ ընդհատուած):

Բնականաբար մենք ուրիշ բան չենք կարող անել այստեղ, եթէ ոչ համառօտել այդ աշխատութիւնը և տալ նրա ընդհանուր գծերը, այնքան որքան թոյլ են տալիս Հայոց լեզուի պատմութեան անձուկ սահմանները:

Կիլիկեան հայերէնը բնականաբար գործ է ածում այն աղբիւրները՝ որ աւանդուած էր Միսրոպից. բայց տառերի հնչումը, ուրիշ խօսքով ընթերցանութիւնը այլ եւս այն չէր, ինչ որ Միսրոպի ժամանակ: Ամէն լեզուի մէջ էլ սովորական երեւոյթ է այս: Լեզուի բայերը մշտական փոփոխութեան մէջ են: Բայց գրութիւնը՝ իբրև քրատցած մի մարմին, մնում է ձեռով անփոփոխ, իսկ ձևաբաշխ՝ հետեւելով լեզուի դարձ դարձող գրական փոփոխութեանց, ստանում է շարունակ նորանոր հնչումներ: Այսպէս օրե-

նակ որք բառը՝ որ օ. գարում հնչում էր օրք (orb), իրապես էլ գրում էր որք, որով գրութիւն և հնչում համապատասխանում էին իրար, Ժամանակ անցնելով այդ բառը սկսեց հնչուել ուորք (uorb), բայց գրութիւնը մնաց պարծեալ որք և միայն հնարուեց մի կանոն՝ թէ ո տառը բառի սկզբում կարգացւում է ու: Այնուհետեւ բառը սկսեց հնչուել վորք, բայց գրութիւնը մնաց պարծեալ նոյնը և հնարուեցին նոր կանոններ, թէ ո տառը բառի սկզբում կարգացւում է վօ և ք տառը ր-ից յետոյ կարգացւում է փ: Այսպէս հասկանալ և այն բոլոր պարագաների համար, երբ գրութեան և հնչման մէջ որեւէ տարբերութիւն կայ:

Համաձայն այս ընդհանուր օրէնքի՝ կիրկեան հայերէնն էլ ըստ կարելոյն անփոփոխ պահելով մետրոքեան գրութեան ձեւը, տարի էր նրան նոր արժէքներ, համաձայն իր նոր հնչումին:

Այսպէս ք տառը հնչում էր շեշտի տակ ie, շեշտից առաջ e, ինչպէս քնկեր՝ օնցիւր, մեռնիմ՝ mernim:

ո տառը բառասկզբում հնչում էր ոօ, իսկ բառամէջում իբր փակ օ՝, որ մօտեւում էր ու հնչման:

ալ թէ բառավերջում և թէ բառամիջում հնչում էր ա:

ոյ բառավերջում հնչում էր օ, բառի մէջ ձայնաւորից առաջ հնչում էր ուլ, իսկ բաղաձայնից առաջ հնչում էր ու-ի մօտիկ ւ հնչումով:

իւ բառավերջում, ինչպէս նաեւ բառի մէջ ձայնաւորից առաջ հնչում էր iv, իսկ բաղաձայնից առաջ ը. դրա համար էլ յաճախ միևնոյն բառը գրւում է մերթ իւ և մերթ ոյ տառերով:

եւ հնչում էր ev կամ iev, ինչպէս որ աւ ձայնաւորից առաջ և բառավերջում հնչում էր ալ:

ու բաղաձայնից առաջ և բառավերջում ունէր բաց ու (u) հնչումը, իսկ ձայնաւորից առաջ հնչում էր արդէն իբր բաղաձայն վ. բացառութեամբ քողուի ևն ձեւով անկատարներ, ուր ունէր նոյնպէս ու հնչումը:

Բաղաձայնները ենթարկուել են ձայնաւորութեան օրէնքին. ալ, կ, ք, ծ, ց հնչւում էին իբրեւ թրթռուն b, g, d, j, յ, իսկ ք, գ, դ, ձ, ջ հնչւում էին իբրեւ խուլ p, k,

t, c, c', այս ձայնաւորութեան չէին ենթարկւած us, os, uy, ey, ւկ, ւկ խմբերը՝ որոնք կ'են հնչման համեմատ կարգացւում էին st, sht, sp, shp, sk, shk և ո'չ թէ sd ևն. նոյնպէս նգ, նբ, նդ, նյ, ոյ՝ և ո'չ թէ nk, np, ևն. սրտ համար էլ յոխտիք գրւում էին վերի ձեւերով և կամ նկ, նուլ, նց, նծ, նն, Այս բոլորը վերածելով միջիշուառնական ֆորմալայի՝ կարող ենք ասել թէ խուլները պարծել էին թրթռուն, և թրթռունները՝ խուլ, միայն անգականից յետոյ մնում էին անփոփոխ՝ Շատ անգամ էլ տառը հնչւում էր պարծեալ կ'ին ձեւով k, իբր համապատասխան արաբերէն ձ = q տառին:

Միւս բաղաձայններից դ արդէն ունէր կոկորդական դ հնչւում և յ բառասկզբում կարգացւում էր հ:

Կիրկեան հայերէնը ստեղծել էր նաեւ երկու նոր ձայն, մի ձայնաւոր և մի բաղաձայն, որոնք չկային մետրոպեան շրջանում և հետեւաբար մետրոպեան այրուքների մէջ առանձին նշան չունէին. — Սրանք էին օ և ֆ տառերը՝ որ յունարէն այրուքներից առին:

Այս օ տառի համար զանազան սխալ կարծիքներ կան. կարծում են թէ մետրոպեան շրջանին օ հնչւումը գրւում էր աւ, որ կիրկեան շրջանում էլ շարունակւում էր և յետոյ դիւրութեան համար ստեղծուեց օ տառը: Եթէ մետրոպեան շրջանին օ ձայնը գրւում էր աւ, հապա ինչու համար էր հնարուած ո տառը: Երբ համեմատում ենք Մետրոպեան շրջանում կատարուած բաղաձայն յունական փոխառութիւնների հայերէն տառադարձութիւնը յունականի մօտ ձեկ հետ, տեսնում ենք որ յունարէն օ-ի դէմ հայերէն գրուել է միշտ ո. այսպէս օրինակ որդոս — յն. ὀρδός, որդոս — յն. ὀρδός, պողիպոլ — յն. πογύπος ևն ևն: Ընդհակառակը հայերէն աւ գրութեան դէմ գտնուել ենք յն. աւ, ինչպէս աւգոստոս — ὀγούστος, Պաւղոս — Παύλος ևն: Առաջին համեմատութիւններից հետեւում է որ ո տառը հնչւում էր մեր այսօրուայ օ-ի պէս կամ որ նոյն է՝ օ հնչւումը գրւում էր ո: Երկրորդ համեմատութիւններից երեւում է որ աւ հնչւում էր յն. աւ ձեկ նման և որովհետեւ յունարէն այս չունէր օ հնչւումը, ուստի և աւ չէր հնչւում իբր օ: Միևնոյն ժամանակ

կարելի չէ ասել որ աւ հնչուում էր այսօրուայ պէս ավ, որովհետեւ այդ պարագային ի՞նչ պատճառ կար որ ավ չգրէին, այլ զըրէին աւ: Իրապէս աւ հնչուում էր հին լատինական աւ կամ արգի գերմանական աւ երկբարբառի նման, որ արագ արտասանուած անձ ձեռն հնչիւնն է ներկայացնում: Ժամանակ անցնելուց յետոյ՝ ու աւ փոխեցին իրենց հնչումը, մանաւանդ այս վերջինը: Կիրիկեան շրջանում ու ունէր փակ օ (կամ ու-ի մերձաւոր) հնչիւնը, իսկ աւ՝ ձայնաւորից առաջ դարձել էր av, բաղաձայնից առաջ բաց օ: Ծարբեր օ-երի համար հարկաւոր էին տարբեր նշաններ. առաջինը մնաց ո, երկրորդն էլ կարող էր ի հարկէ մնալ աւ, եթէ սակայն այս աւ-ը ձայնաւորից առաջ տարբեր և բաղաձայնից առաջ տարբեր հնչում չունենար: Մի ժամանակ մտածեցին այս երկուսը տարբերելու համար առաջինը գէպըում ւ-ի վրայ գնել թաւ նշան (աւ՝), իսկ երկրորդը գէպըում գնել օօ կամ ուրիշ մի նշան. բայց որովհետեւ այս նշանները աւելի երկար էին, ուստի վճռեցին, շատ իրաւացի կերպով, առաջինը պահել անփոփոխ աւ, երկրորդի համար փոխառնել յն. օ տառը: Յարանխաղէք էլ այսօր մեր այն ժամանակուայ կիրիկեան հայոց պէս ունին երկու տեսակ օ, որ դրում են օ և au ձևով. բայց կարիք չեն զգում փոխելու au գրութիւնը, որովհետեւ au ունի միայն օ հնչիւնը և երբէք չի հնչում av:

Ճ տառի համար առանձին ասելու բան չկայ. այդ հնչիւնը չկար հին հայոց ձայնական դրութեան մէջ. երբ նրանք լսում էին օտար ազգերից ձ ձայնը, իրենց արտասանում և հետեւաբար գրում էին փ, ճիշտ ինչպէս արգի Պարագաղէք կամ Մարաշայի հայերը, որոնք շարունակում են դեռ թուրքերէն կամ ռուսերէն Ֆասս, Ֆաբրիկ, Ֆայսոն ևն բառերը հնչել փաս, փարբիկ, փայտոն ևն: Ժամանակ անցնելով հայերէնի մէջ մտաւ նաեւ այս ձայնը, այնպէս որ այլեւ կարիք էր զգացուում նրա համար էլ մի նոր նշան նարբելու և ահա փի դարում փոխ առնուեց յունարէնից Ճ տառը: Առաջինը միայն այն՝ որ պէտք չէ կարծել թէ այդ տառը կամ հնչիւնը միմիայն օտար բառերի համար էր. բուն հայերէն բառերն էլ, թէև հազուադէպ, ունեն յոյն հնչիւնը. օրինակ ինչձի «միջնէ»:

Կիրիկեան հայերէնի ձայնախօսութիւնը կամ ձայնական դրութիւնը ընդհանուր գծերով նկարագրելուց յետոյ, անցնինք դիտել համառօտ կերպով նրա ձայնաբանութիւնը, այսինքն այն ձայնական փոփոխութիւնները, որ կիրիկեան հայերէնը մօծել էր հին հայերէն բառերի հնչման մէջ:

ա և ե ձայնաւորները երեք և աւելի վանկով բառերի մէջ կորչում են. ինչպէս գանկտօր (գանգատաւոր), պատճառի (պատճառներ), հաւսար (հաւասար), վաճակներ (վաճառականներ), վայլէ (վայելէ), լինեալ (լինենալ), ունեալ (ունենալ) ևն:

այ դառնում է ա. ինչ. հար, մար, ձան. յա բառասկզբում դառնում է յն. ինչ. յեմեմ (յամեմ), յերակ (յարակ, յարակայ), յիմեցնել (որ է յեմեցնել, հինը յամեցուցանել):

ե ձայնաւորը վերածուել էր բառասկզբին միավանկ բառերի մէջ ye, բազմավանկ բառերի մէջ e, շեշտի տակ je, ուրիշ տեղ e. ինչ. ես, եմ, աներ, երկու, ընկեր, մեռելիմ — yes, yem, anier, ergu, օngier, mernim, են:

Նայերի մօտ ե վերածուում էր ի. ինչ. իրեք (երեք), աւիլեմ (աւելեմ), աւիլեմ (աւերեմ): — Ղ ձայնի մօտ բառասկզբում դառնում էր ա. ինչ. աղբայր (եղբայր), աղիճ (եղիճ), աղտիւր (եղտիւր), աղշոյր (եղշիւր):

Նախորդին հակառակ ի ձայնաւորը նախերի մօտ դառնում էր ie. ինչ. պղծ (պղիծ), անկիշեռ (անկշիւր):

ը ձայնաւորի տեղ յաճախ գտնում ենք ի. ինչ. յիստակ (յստակ), դիժար (գժուար), կիշեռք (կշիւր), իսպիտակ (սպիտակ):

ո ձայնաւորը միավանկ բառերի սկզբում դառնում է vo, բազմավանկների սկզբում, բառամիջում և բառավերջում օ, ինչ. ով (վով), ոք (վոր), որք (վորք), բայց յգօրքեր:

ու ձայնաւորը բառասկզբում ղ — ից առաջ դառնում է ը կամ օ. ինչ. ըղորդ, օղորդ (ուզղորդ), ըղուզ (ուզղուզ), ըղերձել, օղերձել (ուզղերձել), ըղեւորիլ (ուղեւորիլ), օղղեմ (ուզղեմ):

ոյ երկբարբառը դառնում է ու. ինչ. լուս (լոյս), քուր (քոյր) ևն:

իւ երկբարբառը դառնում է ոյ, որ հնչուում էր օ ինչ. այրոյն (արիւն), հարոյր

(հարիւր), այլոյր (ալիւր), ուռոյծ (առիւծ), աղբոյր (աղբիւր), հոյս (հիւսն), հոյր (հիւր), ձոյն (ձիւն) են: — Նոյն երկրաբառը Վերջ առաջ գտնուում է Կ կամ Ի. ինչ. քեզ (զիւզ), երկեզ կամ երկիզ (երկիւզ):

Եւ երկրաբառը կրճատուելով գտնուում է Ե. ինչ. յամսենն (յամսեանն), յաւիտեն (յաւիտեան), բորեն (բորեան), արեն (արեանն), սե (սեսու) են:

Բաղաձայնների մասին արդէն տեսել ենք. աւելացնենք այստեղ որ Ե-ից յետոյ թրթռուն պայթուցիկ բաղաձայնները գտնուում են թաւ. ինչ. Եփ (երբ), զերթ (զերզ), զիտրզ, կարք (կարզ), որց (ործ), վարց (վարծ):

Այս ձայնափոխութիւններից ոմանք բառի պատկերի մէջ մեծ փոփոխութիւն չեն մտցնում, բայց կան բառեր, որոնք գրաբարի համեմատութեամբ գրեթէ անճանաչելի են դարձած. ինչ. չաք-չափ, հաւէրք-հրաւէր, համաք-հրաման, ճանպարհ-ճանապարհ, սուր-սուրբ, սպիկի (մաքուր, սուրբ); այնեմ-առնեմ, անեմ, աղջկին-աղջիկ, պոման-պայման, վոթիկ-վայթիկ, վանց-վան, պացխուն-պատասխան. արդի աշխարհաբարի կամ բարբառների հետ նոյն ձևեր են՝ արցունք, ծանկր, մանտր, ծուռար, պանդուռի են:

Կիրիկեան հայերէնը ունի նաև բոլորովին նոր բառեր, որոնք չկան գրաբարի մէջ. ինչ. ալոայ, աղէզ, դահ, հայնց, կտրիճ, ճարտ, ճիճն (միշտ), փնտուել, խէչ (կողքին), հոնովբել ճինչքը բռնագրաւել և արգելքի տակ դնել, ըտովկիւ «սահմանափակուել, գոհանալ» են:

Քերականութիւն

Եօթը տեսակ հոլովում կայ, որոնք սեռականի կազմութեան համեմատ հոլով ենք ի, ոյ, ու, ալ, ոջ, ան և օր հոլովում: Տալիս ենք այստեղ մի քանի օրինակ այս բոլորից.

1. Պղինձ, պղնձի, ի պղնձէ, պղնձով արոյն, արոյնի կամ արեն, յարոյնէ, արոյնով. ձոյն, ձոյնի են
2. Անսուն, անսնոյ, ի յանսնոյ, անսնով
3. Վաճուկան, վաճուկնու, ի վաճուկնէ, վաճուկնով
4. Ֆուլան, Ֆուլանայ
5. Քուր, քուրոյ, ի քուրոյէ, քուրոյով

6. ութիւն, ութեան (ութեն), ի... ութենէ, ութենով
կնիկ, կնկան, ի կնկնէ, կնկով
ձուկ, ձկան, ի ձկնէ, ձկով.

7. աղբայր, աղբաւր, յաղբաւրէ, աղբաւրով
հայր, հաւր, ի հաւրէ. քոյր, քաւր են
Բացառիկ հոլովում է ներկայացնում Որ, աւուր, յօթ, յօրվնէ, օրով.

Այս բոլորի մէջ ամենահետաքրքրականն է գործիականի օմ վերջաւորութիւնը, որ գտնուում ենք ճրջ հոլովման և ուրիշ շատ բառերի մէջ. ինչ. ձկով, ռոպով, սիսով, առջասպով, եղեզով, պողով, անծով, կաթով, մատով, ձեռով, ոտով, են:

Յոգնակիի կազմութիւնը

Հին հայերէնի Է վերջաւորութիւնը կիրիկեան հայերէնում թէև գոյութիւն ունէր, բայց սահմանափակուած էր միայն ձայնաւորով յանգող բառերի համար. այսպէս որ-զիք, տանեցիք, քրիստոնէք, պախրէք, վկայք, ահաւայք, ածուք են:

Բացի սրանից կիրիկեան հայերէնը իբր յոգնակիրտ գործածում էր վեց ուրիշ մասնիկներ, որոնք գրաբարի մէջ հաւաքական կազմելու համար էին գործածուում: Սրանք են՝

1. Եր (կարդալ Եր). — այս մասնիկը գործածուում էր միայն բաղաձայնով յանգող բառերի ծայրին. և թէ միավանկ և թէ բազմավանկ բառերի համար. ինչ. որբեր, մուսնեղեր, հիւանդանոցեր, հաւուկթեր (ձուկեր), աչքվութեններ (աչքի ցաւեր): Ապագայում այս մասնիկը պիտի ընդհանրանար թէ ձայնաւորով և թէ բաղաձայնով վերջացող բառերի համար. բայց միավանկների համար պիտի նիար Եր, իսկ բազմավանկների համար պիտի դառնար Եր:

2. Նի. — այս մասնիկը գործածուում է միայն երկավանկ բառերի համար. ինչ. ամենի (ամանների), արոյնի (արիւնների), իրիցի (երէցների), ճամփնի (ճանապարհների), պոմննի (պայմանների): Այս մասնիկն է որ ապագային միասնացով եր մասնիկի հետ պիտի կազմէր արդի աշխարհաբարի ճեր մասնիկը:

3. Վի, ուի, լի. — այս մասնիկը շատ սահմանափակ գործածութիւն ունի. եղած օրինակները հետեւեալներն են. աչվի, ձեռ-

վի, սովի, միջուկի, գուլի, իրվի, մտվի, տնվի, չնվի. — ուրիշ օրինակ չկայ: Քննու-թյունները ցույց են տալիս որ այս մասնիկը կայրենի հնագույն երկակիկ մասնիկն է և ըստ այսմ վերի օրինակներն էլ նախկին երկակիներն են. այսպես աչք, ձեռք, ոտք, մէջք, նմանապես և գուռ, որ զոյգ գուններն է նշանակում. միւսները նմանութեամբ կազմուած ձեռքեր են:

4. Յի. — այս մասնիկով ունինք միայն ծակտի, այրկտի (էրկինք) և կնկտի բառերը. — այս միևնոյն մասնիկը միանալով նախորդ վի մասնիկի հետ՝ դառնում է վճի, որով ունինք քուրվտի (քոյրեր), ճիշտ այնպէս՝ ինչպէս ունինք նեք, որ գունարն է նի և եք մասնիկներին:

5. աւն. — այս մասնիկով են կազմուած ձիւն, իշան և ջուրեան (ջորինք) բառերը. ուրիշ օրինակ չկայ:

6. սսան. — այս մասնիկը գործածուած էր միայն ի վերջացող ածուռն առարկաների համար. ինչ. շինեստան, տեղեստան, խմելեստան, բմբելեստան, հայրենեստան: — ի ձայնաւորով վերջացող շնաւոր առարկաների յոգնակին կազմուած էր ք մասնիկով: Այս բոլորից դուրս կային նաև ուրիշ մասնիկներ և մասնիկներ ռւրիշ խառնուրդներ, ինչպէս օրինակ՝ իշխանայ, պարոնայ, գեղերայ, ծանօթի, մարդի, վիայի, պաճուի (պատճառներ) ևն:

Յոգնակի չորովուսը հետեւեալ ձեւով էր Ուղ. հայրենիք չյց, զհայրենիք Սեռ. և Տր. հայրենեց Բց. ի հայրենեց Գծ. հայրենեք, հայրենօք:

Գեղեր, զգեղեր, գեղերոյ, ի գեղերոյ, գեղերով:

Տերենի, զտերենի, տերենոյ, ի տերենոյ, տերենով:

Զեռվի, զձեռվի, ձեռվոյ, ի ձեռվոյ, ձեռով:

Քուրվտի, զքուրվտի, քուրվտոյ, ի քուրվտոյ, քուրվտով:

Զիւն, զձիւն, ձիւնոյ, ի ձիւնոյ, ձիւնով:

Տեղեստան, զտեղեստան, տեղեստանոյ, ի տեղեստանոյ, տեղեստանով:

Մխիթար Հերացու գործածած հայերէնում կայ նաև ւ յանգով յոգնակի ուղ. նախ. ձեռս, որովայնս, հոգս, չաքս, փիս. ձեռք, օրովայնք, հոգք, չափք. սրանցից, ինչպէս յայտնի է, հոգս սովորական

է այժմ արեւելեան հայերէնի մէջ, իսկ չորս բոլոր բարբառներում:

Աւելացնենք վերջապէս որ կլիկեան հայերէնում կային միևնոյն ժամանակ զուտ գրաբարած և հալոյներ. ինչ. արգրաց, քրտնոք, ի հալծնաց ևն:

Յրուական անուններ.

Գրաբարից տարբեր ձև ունին մէկ կամ մեկ, երկու կամ երկուք, իրեք, չորս, հինգ, իսակն, տասնումէկ, տասնուերկու, քսանուհինգ, քառասուն, իսակնասուն, հարոյր ևն:

Դերանունները իրենց հոլովմամբ.

ես, զիս, իմ, ինձ, յիսնէ, (յիսմէ) իսնով, (իսմով):

դու, դուն, զքեզ, քո, քեզ, ի քենէ, ի քեզնէ, քենով, քեզնով:

մենք, զմեզ, մեր, մեզ, ի մեզնէ, մեզնով. դուք, զձեզ, ձեր, ձեզ, ի ձեզնէ, ձեզնով. ինք, զինք, իր, իրեն, յիրմէ, իրմով. իրենք, զիրենք, իրենց, յիրմեցնէ, յիրեցմէ, իրմեցնով, իրենցմով:

զիրար, իրանց, յիրացմէ, իրով:

սա, զսա, սարա, —, —.

դա, զդա, դարա, —, —.

նա, զնա, նարա, —, —.

սաքա, զսաքա, սացա, իսացմէ, —.

դաքա, զդաքա, դացա, իդացմէ, —.

նաքա, զնաքա, նացա, ինացմէ, —.

այս, զայս, այսոր, յայտոր, այտով:

այտ, զայտ, այտոր, յայտոր, այտով:

այն, զայն, այնոր, յայնոր, այնով:

այսոք, զայսոք, այսոց, յայսոց, այսովք:

այտոք, զայտոք, այտոց, յայտոց, այտովք:

այնոք, զայնոք, այնոց, յայնոց, այնովք:

Ըստ Մխիթար Հերացու քց. յայնորէ, յդուլ. այնոք, զայնոք, այնոց, յայնոցէ:

Ծուցական դերանուն ևւ ածական.

իսա, իտա, ինա,
չյց. զիսա, զիտա, զինա,
Ուրիշ հոլովներ չունին:

ՊՐՈՖ. Հ. ԱՃԱՌԵԱՆ

(Շարունակելի) (2)

ԵՐԱԺՇՏԱԳԻԻՏԱԿԱՆ

ԲԻԻԶԱՆԴԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ԵՐԱԺՇՏՈՒԹԻՒՆԸ

Ա. ՆՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

Հակառակ որ այնքան դարեր մեղմ է կը բաժնեն իր երբեմնի փառքը, և սակայն Բիւզանդիոն իր յիշատակներով ու յիշատակարաններով միշտ կենդանի պիտի մնայ միջին համար. վասնզի հոն է որ դարերու ընթացքին Եւրոպական և Ասիական գանազան ցեղեր եկած են իրարու խառնուելու, զայն ընելով Արեւմտացիներու համար դուռը Արեւելքի, և Արեւելքցիներու համար՝ բանալին Արեւմտաքի: Բիւզանդիոն վերջակէտն է արդարեւ թէ և եղծեալ բայց Ստրիքէն և Պարսկաստանէն խուժող գաղափարներու հոսանքովն պատուաստուած հելլենականութեան մը, որուն վրայ կուգայ իր կնիքը զնելու նաեւ հռոմէական հանճարը: Վերջապէս հակառակ 1050ի եկեղեցական մեծ երկփեղկումին, քրիստոնեայ Բիւզանդիոնը ոչ միայն զուլա կը կանգնի Արեւելքի քրիստոնէութեան, այլ նաեւ չի դադրիր երբեք իր ազդեցութիւնը տարածելու կայսրութեան միւս մայրաքաղաքին, Հռոմի վրայ(¹):

Քաղաքական և աշխարհագրական այս պայմանները Բիւզանդիոնը հարկաւորապէս կ'ընեն կեդրոն մը նախ հելլեն և ապա քրիստոնէական երաժշտութեան: Արդարեւ, ամբողջ դարեր, դասական շրջանի վերջին երաժիշտներու աւանդութիւնը շարունակուեցաւ պահուել Բիւզանդիոնի մէջ, ուր երկար ատեն յունական և արեւելեան նուազարաններ չգաղութեան երեք հնչեցնելէ իրենց ձայներն ահող պարիսպներէն ներս: Եկեղեցական երաժշտութեան համար անգերազանցելի կը մնայ ան: Բիւզանդա-

կան եկեղեցին կայսրերու հովանաւորութեան ներքեւ կը հասնի այնպիսի բարձրութեան և ճոխութեան որուն պիտի չհասնէր ուրիշ եկեղեցի, նոյնիսկ հռոմէականը: Երաժշտութեան տեսակէտէն աւ այդ հովանաւորութիւնը մեծապէս օգտակար կ'ըլլայ ահոր, թէ և միւս կողմէ պատճառ կը դառնայ որպէսզի չափազանցութեանց յանգի աստուածային պաշտամունքը: Dom Cabrol, մեծագոյն ծիսագէտը և կենսագիրը կարտինալ Բիթրայի, պատմական հաւաստի տուեալներու իմաստներն յարադրելով մեզի կուտայ նկարագրական մը, որով կը շանայ ցոյց տալ վանականներու կողմէ մենաստանային լուծութեան մէջ յորինուած այդ երգերուն գործադրութիւնը (exécution): «Մենաստանային լուծութեան մէջ յորինուած այդ երգերը պիտի երգուին ամենազեհաշուք բեմի մը վրայ և ամենաընտիր ունկնդրութեան մը առջեւ, զոր բանաստեղծ մը կրցած ըլլայ երեք երեւակայել: Կ. Պոլսոյ ժողովուրդը, կայսրը իր մեծութեան բովանդակ փայլովն, չըլնապատուած փառաւոր չբախումբէ մը, իշխաններ, պաշտօնակայներ, պատուակայներ, պալատական տիկիներ հաւաքուած են Ս. Սոփիայի եկեղեցին, աշխարհի մէջ այդ ատենի ամենէն հոյակապ տաճարը, ճոխացած՝ թանկագին մարմարիոններու, մոզայիքներու, արծաթի և ոսկոյ զարմանալի շուայութեամբ մը կը սկսի պաշտամունքը. քահանաներն իրենց հարուստ և ճոխ զարդարանքներովն զգեստաւորուած՝ երկար թափորով մը կ'անցնին և կուգան շարուիլ պատրիարքին — կայսրութեան երկրորդ վեհափառին — գահին շուրջ: Արարողութիւնը կը շարունակուի այս շուրջով և վեհութեամբ որուն ի տես սքանչացած կը մնան Արեւմտաքի բարձրասնները: Կը հասնի այն պահ երբ պիտի երգուի բանաստեղծ վանականին երգը. գասապետը կամ գպրապետը կը համախմբէ երգախումբը և կը պատուատուի զայն վարելու. ամպիոն կը բարձրանայ ընթերցողը, ձեռքն ունենալով մազաղաթեայ գալար մը, որուն վրայ գրուած էր քերթուածը պայծառգունեան գեղեցիկ զարդաքիրերով: Ժողովուրդը ուշադիր կը դառնայ, որովհետեւ կը սիրէ այս երգիչները. կրօնական վեհ արարողութիւններն արաթնցուցած են իր հին հաւատքը և դար-

(¹) Մինչև Գ. դարու վախճանը յունարէնը լեզուն էր նաեւ լատին ժամապաշտութեան լ. և ը. խորերուն, Հռոմ ունեցաւ յոյն ապաքին որոնք Բիւզանդական եկեղեցիէն նորանոր ծիսական և ժամապաշտական փոխառութիւններ ըրին: Տակաւին այսօր նոյնիսկ, Աւաղ-Սուրբաթու առաւօտեան Երեքբերեկին (Սուրբ Աստուած, Սուրբ և Եւզոր, Սուրբ և անմահ, ողորմեա մեզ) յունարէն կ'երգուի: Այս բոլորը յայտարարներ են Բիւզանդական եկեղեցւոյ լատինականին վրայ ունեցած խոր ազդեցութեան:

մանալիորեն տրամադիր կը դարձնեն զինք՝ ունկնդրելու և ըմբռնելու երգեցողին ներքինը ուժը։ Իր սպասուսմին մէջ չի խաբուիր։ Կը սկսի երգեցողութիւնը։ Էնչուտալ և կըլուտալ տողեր, տուններ, իրարու կը յաջորդեն քաղցր և անոյշ ոլորակներով (melopée), որոնք ուշադրութիւն յառաք կը բերեն, առանց զայն ընկուզելու սակայն, և խօսքերուն կուտան անոնց բովանդակ զօրութիւնն ու ցայտնութիւնը (relief)։ Կը թաւալի քերթուածը։ առաջին տունները քանի մը կենդանի բացազանութիւններով կը յայտագրեն այդ օրուան եկեղեցւոյ հանդիսադած հոգեւոր տօնին առարկան։ անմիջապէս բանաստեղծութիւնը աւելի կենդանի և ազատ գնացք մը կ'առնէ, խումբը կը պատասխանէ ընթերցողին, զանազան անձնաւորութիւններ կ'երևին տեսարանին վրայ և տրամասութիւնը կ'սղեւորուի։ աւելիկա տաղ մը կամ երգ մը չէ այլևս, այլ թատերախաղ մը։ Հրեշտակներ, մարգարէներ, հին և նոր կտակարաններ ու սուրբերն, Ադամ, Նոյ, զգաստն Յովսէփ, և նոյնիսկ երբեմն սատանաներն կը խօսին փոխիփոխ։ Խորհրդախան (mystère) է ասիկա, զոր միջին դարու լատին հանճարը պիտի վերստեղծէ քանի մը դարեր աւելի յետոյ։ Dom Cabrol, le cardinal Pitra. Paris 1893)։

* * *

Երգագրութիւնը։— Սկիզբէն ի վեր, ինչպէս ամենուրեք նոյնպէս և բիւզանդական եկեղեցւոյ մէջ, օաղմասքութիւնը էական տարրն էր աստուածային պաշտամունքին, որուն վրայ հետզհետէ աւելցան հին և նոր կտակարաններէն հատուածներ։ Անշուշտ հակառակ 360ի Լաւորդէի տօնոյն արգելքին՝ յոյն եկեղեցին ևս պիտի ունենար օմարգկային իմաստութեամբ զրուած օաղմոսներու իր հաւաքածոն, որ ներկայիս քսան և երեք հատորներով կը ներկայանայ մեզի։

Բիւզանդական եկեղեցւոյ մէջ երգագրութեան այս մեծ շարժումին հիմնադիրը կը նկատուի Ս. Նիքիթ (ազգով ասորի և եկեղեցւոյ մեծագոյն հայրերէն մին), որուն գործերուն յունական թարգմանութիւնը ոչ միայն հիմը կը դնէ յոյն երգագրութեան, այլ նաև իր ազգեցորթիւնը կը տարածէ հետագայ դարերու պմենամեծ

երգագիրներուն վրայ իսկ՝ Յիրաւի, Եփրեմի գործերը կանոնախն, Թերևս իր կինը զանութեան իսկ, թարգմանուած էին յունարէնի, և այս թարգմանութեան էական մասերուն մէջ, միջոց մը խորհուած էր պահելու ասորական երգին տաղաչափութիւնը, որ չափական (métrique) չէր, այլ տետոնիկ (tonique)։ այսինքն սուղ և երկար վանկերու քանակը չէր որ հիմը կը կազմէր անոնց յօրինուածքին, այլ՝ այդ վանկերուն որքանութիւնը և անոնց շեշտեալ կամ անշեշտ յաջորդականութիւնը։

Յոյն երգագրութիւնն առաջին անգամ ուսումնասիրողներէն Léon Allatius գասական յոյներէն Ֆապած չափական ոչ մէկ զրութիւն կը նշմարէ հոն։ Անոր ժամանակակից երկու Յիսուսեաններու — S. Vagnereck և Greiser-ի և կարտինալ Quirini-ի կատարած ուսումնասիրութիւններն յանգած են այն եզրակացութեան թէ յունական եկեղեցւոյ երգերն մեծ մասամբ արձակ (prose) են^(*)։ Դասական չափերն յոյն երգագրութեան մէջ անտեսելու այս վարկածը աւելի ստուգութիւն զգեցաւ երբ Բիւզանդական երգագրութեամբ զբաղող ամենամեծ միտքը — կարտինալ Բիթրա — ապացուցուց ասորական երգերու չափական զրութեան մեծ մասամբ կիրարկուած լինելը՝ Բիւզանդական երգագրութեան մէջ, Բիթրա, 1863ին, Փիթրապուրկի Տօմինիկեաններու Ս. Կատարինէ վանքին ձեռագիրներէն միոյն մէջ Ս. Կոյսին նուիրուած տաղ մը զանելով, կը տեսնէ որ կարմրագոյն ընթերցանիչներ (points diacritiques) տողերը և քերթուածական տուններ համաչափ կերպով կը բաժնէին։ Բիթրա կ'երգականցնէ թէ անոնք զրուած էին հուսամարափանկութեան (isosyllable) և համաեփեսութեան (homotonie)՝ այսինքն վանկերու նոյնքանութեան և շեշտերու նոյն տեղոյն վրայ հանդիպման սղբերուն քերտու հիման վրայ, որ աւելի ասորական մտքին ծնունդն էր քան թէ դասական յոյներունը։ Այս էր ահա յոյն բանաստեղծներու և երգեցողներու կիրարկած տաղաչափական զրութիւնը, զոր առաջին անգամ

(*) Յովան Դամասկոսի վերաբերուած, մենդեղան, Աստուածայայտութեան և Պենտիկոստիկաններուն մէջ միայն կը հանդիպենք դասական յունարէնի չափերուն։

կիրարկած էր Ս. Գրիգոր Նազիանզացի իր հեղինակած երգերուն մէջ:

Այն հեղինակները որոնք գրուած քերթուածի մը եղանակ կը յօրինէին, երգեցող (μελωδός) կը կոչուէին, իսկ անոնք որոնք տրուած եղանակի մը բառեր կը յօրինէին, երգադիր (ὑμνογράφος) կը կոչուէին: Շատ անգամ կը պատահէր որ նոյն անձը այս կըրկին հանգամանքներով ներկայանար, այդ պարագային դարձեալ երգեցող կը կոչուէր:

Երգեցողներու և երգադիրներու երեք դպրոցներ կը ճանչցուէին յոյն եկեղեցոյ ծիսական երգի եղափոխութեան ճամբուն վրայ: Ա. Սաբայական, Բ. Սթուտական և Գ. Խալաթ-յոյն դպրոցներ:

Ա. Սաբայական դպրոցը. — Այս դպրոցը ծաղկեցաւ Պաղեստինի համառուն վանքին մէջ, ուր կ'ընդունուէին նաև հայ, ասորի և ղպտի երգեցողներ, Կողմաս և Սովհան Դամասկացի (+ 749) երաժշտական այս դպրոցին ոսկեդարը կը կրտսեն: Իրենց յաջորդներէն յիշատակութեան արժանի են կրտսերն Սաբա, Պապիլոս և Արիստորուզոս:

Բ. Սթուտական դպրոցը. — Սթուտականներն ալ հռչակաւոր եղան: Սթուտականի վանքը — հաստատուած 463ին — շատ բարգաւաճ լինակ մը ունեցաւ մինչև պատերազմարաններու շրջանը (Ը. դար): Երբ Թէոդոր (+ 826) և իր եղբայրը Յովսէփ Թեաղոնիկեցի — երկուքն ալ Սթուտականի վանքին միաբաններ — կը տիրանան վանքին կառավարութեան, հոն կը հաստատեն ծիսական երգի դպրոց մը, որուն նպատակը պիտի ըլլար վերակենդանացիլ մեծ երգեցողներու երջանիկ դարաշրջանը: Այս դպրոցին կը պատկանէ Ս. Կոստան Նուիրուած παροκληταῖ-ներ, Թեօռա-ներ և սταυροθεῖς-առ-ներ, երգային սեռեր, որոնց չենք հանդիպիր Կողմասի և Դամասկացոյ մեծ կանոններուն մէջ:

Գ. Խալաթ-յոյն դպրոցը. — Այս դպրոցը ևս չհիշատ ազատ մնալ հալածանքներէ, որոնք ի դարձ գրուեցան մասնաւորապէս սարակինոսներու և նորմաններու կողմէ: Անիկա ունէր բազմաթիւ դպրոցներ որոնցմէ ամենէն նշանաւորն էր Սիրակուսայինը: Զինք ներկայացնող կարեւորագոյն դէմքերն են Մեթոսիոս, Գէորգ, Միսթիքն Նիկողայոս, Արսէն և Ուրեստէս՝ մականւանանալն Վերմիլաո, որ ԺԱ. դարու սկզբը ընծաւորութեան կ'ապրէր:

Երաժշտական այս երեք դպրոցներէն մեկի եկած են երգային սեռեր, որոնցմէ ամենէն նշանաւորներն են Կոնթարիոն-ները, կանոնները և օրհնութիւնները:

Ամենաաւատ տարին է Կոնթարիոն-ը, որ հետեւեալ կիրպով ծագում առած է: Երգադիրներու կիրարկած չափական երկու լիսաւոր դրուածքն — հաւասարաժան կուծիւն և համաչեղտութիւն — շնորհիւ կ'ունենանք քերթուած մը, որուն միւս տունները առանց դժուարութեան կը պատշաճին տրուած եղանակի մը: Այսպէս, Երմօք կը կոչուէր երգի այն տունը, որ միւսնէն ընդարձակ էր եղանակը իր Կոնթարիոն նոյն եղանակին նմարկուող յաջորդ տունները, որոնք հետագային իրարանց պիտի միանան ընդարձակ քերթուածի մը յօրինուածքին մէջ: Կոնթարիոն մը որ փոխանակ Երմօքի յարմարեալ կը ստանար առանձնապատուէր եղանակ՝ կը կոչուէր ἰδιώμελα, αὐτῶμελα (= ուրոյն երգ):

Կանոնները օրհներգներու ամբողջութիւն մը կը ներկայացնէին, և կը ներշնչուէին Սուրբգրական Ինչ օրհնութիւններէն: Օրհնութիւն տիտղոսը վերապահուած էր Աստուածաշնչական այն հատուածներուն որոնք սաղմոսներու ձևով կ'երգուէին:

Բացի այս երեք սեռերէն զարգացան նաև ուրիշ ձևեր որոնցմէ ամենէն նշանաւորն է Կոնթարիոն-ը^{*)}: Անիկա յառաջ եկած է ասորական միլիտէ-էն, որ բանաւոր տեղծական ճառի մը մէջ կը խտացնէր կատարուած տօնախմբութեան բովանդակ իմաստը, յայտնէր քայլ մը ևս յառաջ կ'երթան և երգով մը — Կոնթարիոն — կուզէին բացատրել տօնական օրուան նշանակութիւնը:

Այս սեռը մշակող ամենամեծ քերթողը եղած է Ս. Ռոմանոս, որ այս պատճառաւ նաև կոչուած է Կոնթարիոն-ներու բանաստեղծ: Իր մասին ոչինչ գիտենք: Հաւանաբար ծագումով ասորի էր որ իր կիանքին մեծագոյն մասը անցուցած էր Կ. Պոլսոյ մէջ Անատոս Ա. Կայսեր (491-518) և կամ Անատոս Բ-ի (713-719) օրով: Անիկա եղած է բանաստեղծ մը ամենաընտիր թոխը՝ օժտուած, և ոչ միայն հաղարէ աւելի Կոնթարիոն-ները գրած՝ այլ նաև ծնունդէն մինչև Զատիկ երգային այդ շրջանը զարգարած է վեհ ներշնչումով ներքոյ մեղեդիներով: (Շառ.)

ՊՍԱԿ ՎՐԴ. ԹՈՒՄ ԱՆԱՆ

^{*)} Այս բառը թերևս Κόντος (= գաւազան) բառէն ածանցուած է, քանի որ գաւազանի մը շուրջ կը փաթթուէր Կոնթարիոն-ներն կրող մաշաւաթեայ զաւարը:

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՔԱՆԻ ՄԸ ՀԱՅ ԲԱՌԵՐՈՒ

ՍՏՈՒԳԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

1. «ԿԱՌԻ» ՆՇԱՆԱԿՈՂ ԱՆՈՒՆԵՐՈՒ ՄԱՍԻՆ

Աստուածաշնչական սա տողը (Յոր Թ.¹ 9) ὁ ποιῶν Πλειάδα καὶ "Εστέρων καὶ Ἀρκτοῦρον καὶ ταμίεια νότος հայերէնին մէջ թարգմանուած է. «Որ արար զբաղմաստեղան և զգիշերափարն և զսայլին և զշտեմարանն հարաւոյն ուր "Արտոսթրոն = «Մեծ արջ»-ին տեղ դրուած է «սայլ» բառը, ուրեմն «Սայլ համաստեղութիւն»։ Lidén կը բաղդատէ «սայլ» բառը յունարէն σάτιλλα բառին հետ որ ըստ Հեփթըլիսի կը նշանակէ՝ πλειὰς τὸ ἄστρον (= Եօթնաստեղք, կամ բոլլք աստեղց) յայտնապէս սայլին հետ շփոթուած։ Տօնոյ հազուադէպ ձայնը (պատմաբանական), որուն յաղնակին սատնան, կ'ապացուցէ որ σάτιλλα կրնայ նշանակել «սայլ», և ասով յարաբերութիւնը ընդմէջ սάτιλλα-ին և սայլին՝ կը դառնայ աւելի հաւանելի։

Վրացերէնի մէջ etli, *etili բառ մը կայ, որ սայլիւ և «Համաստեղութիւն» զոյգ իմաստները ունի և կը թուի հանդիսութեան մէջ ըլլալ մեզ չահագրգռող եզրերուն հետ։ Ըստ Soulikhan Orbeliani-ի բանարարին, etli կամարածէ վաղով ծածկուած սայլի տեսակ մըն է, kamarosiani, արեալագին և աղնուականներու յատուկ Գարձաւ, Shota Roustaveli բանաստեղծը «Թ»-ն համաստեղութեան տակ ծնած է անձ ըսելու համար կը կերարէ etli բառը։

Կ'երեւի թէ սայլ և etli կը նշանակէին Կշիւ Համաստեղութիւն՝ կառքին և կշիւքին ձևերուն մէջ նշած նմանութեան մը պատճառաւ։

Վրացերէն etli, < etili ըստ աւելի խնամուածութիւն կը ցուցնէ սάτιλλα-ին քան սայլին հետ, ինչ որ ուշագրաւ է։ Ստուգարաններու համար, պէտք է նկատի առնել վրացերէն ձևը, որ ակնեւորէին կը ցուցնէ թէ սկզբնատառ ց-տարրը զատ մասնիկ մըն է Զարմանալի պարագայ մըն է այս՝ որ կը յիշեցնէ նմանօրինակ առնչութիւնը որ

կայ օփոյն և քափոյն բառերուն միջև, որոնք երկուքն ալ կը նշանակեն սայլ։ Առաջինը Հոմերոսի ժամանակէն ծանօթ է, միւսը աւելի թեստական բառ մըն է, Գոնիաքոս բանաստեղծէն յիշատակուած։ Վփոյն բառը միակ անգամ մը կ'երեւի հին բայց արժեքաւոր հայերէն բնագրի մը մէջ Յովսէփ ձեռն. «Բնդէ՞ր մեծամտեցես, ով այդ գուգի ի կառս բարձունն նստիցիս և լուծք ջրեաց ձգիցին. նա և զփայտ և զքար այնպէս կրեն սալիւք կամ յաղնակաւք»։

Ընդհանրապէս օփոյն բառը կը համեմատեն լատին pannus < pñus բառին հետ (կերպասի կտոր, ծուէն), յոյն πῆνος, քոյն բառին (հիւսուածք), հին սլաւ o-pona-ին (վարագոյր) հետ. օփոյն պիտի ըլլար ուրեմն ծածկոթով այսինքն վաղով կառք մը։ Հետեաբար իրաւունք ունինք ճանշնաւու ք- (օփոյն)ի մէջ զուգիւ մասնիկ մը, հաւանաբար co-, նման լատին com = cum-ին։ Գաւով հայերէն յաղնակին, կարելի է որ սլաւ ընթերցումը ըլլայ յաղնակին *յաղնակ, > յաղնակ-էն, կամ աւելի ան յարաբերութիւն ունեայ սլաւ o-pona-ին հետ, ինչ որ հայերէնին պիտի տար opuna > *opna ձևը, որովհետեւ o, e գրերը u, i կ'ըլլան, n-ի առիւծ, և կ'իյնան շեշտի կորուստով։ Ռուս po-pona բառը (ծիւծ ծածկոթ, տապալակ) նոյն ծագումը ունի։

Շատ հաւանական է որ յաղնակ գիւնուորական ներածում եղած ըլլայ։ Հայ-իւրանական կերպարանքը, զոր ստացած է շնորհիւ ակ վերջաւորութեան, անկպաստ չէ այս երթագրութեան։ Κάπηλος (Կապիւլական) ենթակրուած է նման ձևագեղծումի մը. Կապիւլայէն (καπηλεια) զատ, ասորինեւրէն դարձեալ անցած հայերէնի մէջ (= Կապիւլ) հայը կը ճանշնայ ուրիշ ձևեր ալ, Կրպակ, Կուրպակ, փոխառութիւն իրանալի, կանէն (= *Kurba < *Kurbak < *Kulba < Kulbak, ուրկէ արաբական Kurbag)։ Իրանական ձևը կը բացատրուի ներքին վանկի տառափոխութեամբ. pei/lep (գինետուն, խանութ)։ Արեւմուտքը Արեւելէն փոխ առած է "magazin, բառը, և անոր տուած է κάπηλος = kulpakը։

Ուրեմն կարմանալի չէ բնաւ որ Յովսէփ ըլլայ նաև փոխառութիւն մը Հոմարական բանակէն, ինչպէս է պարագան կառքին, Լատիներէն carrus։ Ուրիշ տեղ Հեփթա-

քիտս կը նկատէ. «καρπύες οι στυδαίον οἶκος, ἔναι δὲ τὰς κατ'οὐραίας ἀμάρτας. Ուրվհետեւ վառով կառքը վաշկատունն սիրւթացրինքու կը ծառայէր իբրեւ քնակութեան տուն, կը հասկըցուի Հեփուքիոսի խօսքը: Հայերէն կառուցանել բառը, եթէ վերածուի կառքի, սեռական կառուց, պիտի մտածել տայ կառքի սիրւթական ծագումնի մը վրայ, և այս պարագային, կարելի պիտի ըլլար մինեոյն ենթադրութիւնը ընել նաեւ յոյնակ և ժառնկա-ի մասին:

Սակայն զուգադիպութիւնը կը թուի պատահական ըլլալ. կառուցանել ազգականութիւն ունի հաւանաբար կառչիմ, կրիւ կամ կրուանք և նոյնիսկ կրիւ (պայքարի մաստոյի) բառերուն հետ, ուղիշ խումբի մը:

Σατιλλα-ին, σατιν-ին և ελλι-ին միջև յարաբերութիւն ակնհերեւ է, բայց դժուարաբար քաջատրիւ: Սկզբնատառ σ-ը կը թուի ըլլալ այնպիսի մասնիկ մը ինչպէս Κէ աւանդ-ին մէջ հանդէպ ἀπ'οὐρα-ին և կրնայ ըլլալ նման $k < k_1 = so$, ճիշդ ինչպէս $\alpha < *smm$ — ἀμάρτα-ին մէջ: Փոխարեքութիւնը եղած պիտի ըլլայ satem լեզուէ մը, ինչ որ մեզի խորհիւ կուտայ Սկիրթացուց մասին: Այսուհանդերձ — մէկ և — տղ վերջմասն-նիկները կը յիշեցնեն իտա. rit-ula — ritinisը, և լեռող. rit-ulis, ritensը (կառք). հմտ. լատ. rola, rotulaն (կառք):

2. ԵՐԻՆՔ

Ապահով ստուգաբանութիւն մը չունի գերմաներէն rind (ցուլ) բառը: F. Kluge իրաւամբ կը մերժէ այս բառին ազգականութիւնը χείρας-ին հետ: Մենք կը կարծենք թէ կրնանք զայն աւելնութեան մէջ դնել հայերէն երկնք բառին հետ, որ կ'ենթադրէ *rendhyo, ինչպէս մեծ medyo —: Թունարէն թնա (սրսկիւ, ոռոգիկ) թնիս, —ծոց (շիթ) և թծάμνγξ, —γγος (ջուրի շիթ) բառերը կը յիշուեն հնդեւրոպական wren, եւ *wrendh-ի վրայ: Սլաւերէն roniti (քնկնուել, տեղալ), զուգահեռական ձև մը կուտայ հնդեւրոպական *renի, եւ թոյլ կուտայ մտածելու գոյութեանը վրայ հնդեւր. *rendh-ընդայ-նած ձևին՝ հանդէպ wrendh-ի: Հայերէն երկնք ձայնականորէն կը համապատասխանէ rendhyo-ին (= արգասաւորող): Rind բառը, դոթ hrampus նոյնպէս rendhyo-էն կը ծագի:

Ի հաստատութիւն վարկածին, յիշենք համանման պարագան հնդեր. *ren- *wren-ին, յունարէն ἄρση (գառնուկ), սանսկրիտ varsha-h (ցուլ), varsha-h (անձրեւ), յունարէն ἄρση (ցող), լատին verres (կրնճ), հայերէն ցառն կը յիշուեն հնդեւր. wren-ի վրայ. *wres: Բայց յունարէն ἄρση կամ ἄρρη (արու, արգասաւորող), սանսկրիտ esabha-h (ցուլ), arsat (հոսիլ), աւեստանական arshan (մարդ), հայերէն առն, լատինարէն ros (ցող) յառաջ կուգան հնդեր. *ren. *res-էն: Արդ, ինչպէս որ *wren-ընդլայնելով եղած է *wrendh (թծάμνγξ), *ren — նոյնպէս ընդլայնելով պէտք է եղած ըլլայ *rendh:

3. ԳԱՅԼ

Այս հայերէն բառը կը համապատասխանէ սանսկրիտ valga (հրաստնակ), լեռող. walgs (չաւան), և թիրեւ լատիններէն ualigus (ծուռ թուր) բառերուն = հնդեր. wlg-ին: ինչպէս հնդեր. luqwas wlgwos, λύκος, lupus եայլի տուած է հայերէնին գայլը, հնդեր. *walg- wlg — եւս պիտի յանդէր գայլ-ին: Թունարէն λυγίζω (ծնել, ծալել) կապ ունի անոր հետ: Զայն մօտեցուցած են հայերէն լուծանք բառին, բայց այս բայը, կազմուած լոյծ < *leug-էն, պարտ էր մանաւանդ աւելնութեան մէջ գրուեր լատիններէն lugeo-ին հետ (արտալի), յունարէն λυγαλέος, λυγρός-ին (տխուր, դժպիւր), սանսկրիտ rujati-ին (կոտորել), լիտ. lauzyti-ին (կոտորել) հետ եայլն. հնդեր. *leug₁:

4. ԼՈՅՏ, ԼՈՒՏԱՄ

Կարելի էր խորհիւ ludus-ի վրայ, եթէ ձայնաբանութիւնը չարգիւշէր այս մերձեցումը: Զայնաբանորէն լոյս կը համապատասխանէ լատ. plaudo (պարնել, ծափել, աղմկել իբրեւ նշան դժգոհութեան), հնդեր. *pleud- պիտի տար հայերէնին լոյս, (p կ'իշխայ l-ի առջև. հմտ. լիւ. πλῆθος), նշանակաբանութիւնը (sémantique) չի հաւանաբար տար. «ձեռքերը իրարու զարնել» կամ «ծափահարել, աղմկել» յանդած է հայերէնի մէջ ժխտական իմաստի, սլուտամ-ի և ո՛չ «հաւանիմ»-ի (Հայերէն բաւբաւսմ հոմանիշը ու է աւելնութիւն չունի բարեմին հետ, ու կը ծագի բամ (ըսեմ), բաւ (կ'ըզեւ արմատէն. հմտ.

արդի հայերէն առէ կ'առէ պէ՛րտէ, պիտի
բւէ՞ք, այսինքն արամբասանքո՞յ)։

5. ՁԵՂՈՒՆ

Այս բանը կրկնակ իմաստներ ունի.
«քիմք» և «առաստաղ»։ Պէտք է զանա-
զաններ անոր ուն վերջամասնիկը այն ունէն
որ կայ, զոր օրինակ բեղուն թառին մէջ։
Ձեղուն, սեռ. ձեղուն, մինչդեռ բեղուն,
սեռ. բեղնոյ։ Ասկէ զատ, ուն չի կորսուիր.
ձեղունացում և ոչ թէ ձեղնացում։ Առաջինը
կը յիշուի ոմնի մը վրայ, ձեղում, սեռ. ձե-
ղումում < ձեղուն, երկրորդը սլաւական
-ւն վերջամասնիկն է, vorkun-ի կամ vor-
chyn-ի (տրտնիքներ), boltun-ի (ծնօտ) մէջ,
ևայլն։ Ես կը մօտեցնեմ ձեղունը չեւոնոյ,
չեւոս, չեւոս-ին (չրթունք, ծնօտ)։ Χείλος
< χείλ-ոս-ը եմթաղիւն կուտայ որ — դ-ը
յառաջ եկած է ձեղն (ինչպէս բեղն) ձեւէ
մը։ ունիւնք նաև ձեղմն, ուրկէ գործիական
ձեղումմբ, միակ ճանչցուած ձեւը. ձեղունը
ուրեմն իր ծայրաքմային կամ վերնակոր-
դային (néaire) ղը ուրիշ ձեւերու կը պարտի։

6. ՀԱՂ «ՀԵՂ»

Հաղ, միաճաղոյն, յունարէն ἀπλός,
δὲ πλός, լատինարէն sim-plus, du-plus, հնդկ.
*pel- (ծակել), *pil- միա-հաղ-ոյն խորհիւ
կուտայ հաղ-որդի իմաստին։

7. ԱՄՈՒ

Այսպէս կը կոչուի արօրին լծուած ե-
զերու առաջին գոյգը, առաջին լուծքը,
երկու լծակիցները։ Ամուլ լաւ կը համապա-
տասխանէ յունարէն ὁμαλός-ին, ու լաւա-
գործն՝ լատինարէն simul < semol-ին, smm-է
և lo-վերջամասնիկէն կազմուած։

8. ՕՁԻՔ

Յունարէն օւչին, — ἐνός (վիզ, ծոծրակ,
կոկորդ), և օւչի (մեծխօսութիւն, հպար-
տութիւն) բառերը ծանօթ ստուգաբանու-
թիւն մը չունին։ Ես կը կարծեմ որ անոնք
յարարերութեան մէջ են հայերէն օձիք, սեռ.
օձեաց բառին հետ, ինչ որ ստուապէս կը
պատահանի օձ-ին։ Օձը կը նշանակէր ի
հնում, ինչպէս կը թուի, «վիզ, կոկորդ»
և կուտայ ձայնաբանօրէն յունարէն օւչին

< aug, h-ը։ Ὀψ-αυχένω (գրուի վերջնէ,
գոռողանալ), Ὀψ-αυχένω (գոգուի, հպարտա-
նալ), Ὀψ-αυχένος բառերը կ'ապագուցեն որ
օւչի (մեծխօսութիւն) կապ ունի օւչին-ին
հետ (վիզ)։ Եւտղերէն օւպոն կամ օւպոն
(ծոծրակ), կուտայ որոշապէս օւչին-ին,
թէև ուրիշներ անոր մէջ անոնի ուղած
էին հայերէն գամի բառը. օւպոն < նշգիւր.
*wanwghen։

9. ԱՐՁԱԳԱՆՔ

Յունարէն ἄρχη, ἀρχ- (ἄρχα) (աղմուկ,
ձայն) բառին հետ մերձեցումը անհիմնի
կը թուի։ Առնալ-գանգ (ստուապէս անդրա-
դարձուած ձայն)՝ գանգ, գանգիւն, նոյն
բառն է վանկ-ին հետ (քերականագէտներու
քով), բայց այս վերջինը իրանական փո-
խառութիւն մըն է և կը համապատասխանէ
պհլ. vāng (աղմուկ, ձայն)-ին, ἄρχη <
*wagh-, սանկերիտ vagnu-h (ձայն, կոչ)։

10. ՄԱՒՏ (ՄՕՏ)

Յունարէն ἄχρη, μέ-χρη (մինչև) և հայե-
րէն մեτὰ բառերը կը բաղկանան, ինչպէս կը
թուի ինծի, մը մասնիկէ մը ἀ- = ἄ-),
խառնուած՝ արմատի մը հետ, որ հին ձև
մըն է, գուցէ ներգոյականը կամ տրականը
չէր-ին (ձեռք)։ Իմաստն է «ձեռքի մօտիկ»,
ուրկէ «մինչև» և «մերձ»։ Ապագայը այս-
պիսի նշանակական ածանցումի մը՝ կը զբա-
նենք հոմանիշ էրցո-ց (ձեռք), էրցոն (առ-
նիքներ), էրցոն (մօտէն) բառին մէջ։ Բազ-
մաթիւ ենթադրութիւններ եղած են այս
բառին ստուգաբանութեան վրայ, առանց
յանգելու վերջնական արդիւնքի մը։ Պարզ
պիտի ըլլար անոր մէջ տեսնել *gυ (ձեռք)
բառը. էրցոն (երաշխիք) = (ինչ որ կը գնեն
ձեռքին մէջ), նպոյս (ինչ որ է ձեռքին
ներքեւ), կը ցուցնեն թէ γυ- կը նշանակէ
ձեռք և կը համապատասխանէ աւեստական
gav- gava (ձեռք) < *gυ, *geu բառին. էրցոն,
էրցոնալիզ ունին նոյն իմաստը ինչ որ ունի
էրցոնալիզ։

Ասիկա ինծի կը թելադրէ մաս բառի
ստուգաբանութիւն մը, զոր կ'առաջարկեմ
վերապահութեամբ կը խորհիմ թէ անոր
մէջ կայ *ped- (սաք) բառը, այսինքն, թէ
ան կը բաղկանայ me (մը), ma (մա) մաս-
նիկէ մը և ներգոյական *podi կամ *pdi-է

13. — ՈՐՊ

մը, *ma-podi > *maw(o)ti, *mapdi > *mawti. (հմմտ. ἐπί-βῃαι «ստանիս վաղորդայնը»), աւետարական frabda (սաղիւի տաք, առ տոս) (հմմտ. 'ar ots (= ad qades) «մատ»)։ Մատ-չիւմ, մատիւի և մատի միջև առնչութիւնը պայծառ է, պէտք է հաւանաբար բացատրել շեշտադրութեամբ։ Մասջիմ բային մէջ, շեշտադրութեամբ ին պահուած է, ինչ որ պատճառած է անկումը լին (հմմտ. հուր, πατρός եւ սեռ. հարանց փոխանակ հաւր-անցի)։ Առաջին տարրը me է. մէ-չրի, մե-տի, մե-ծի, ուստի, պիտի ըլլար մեռ։ Սակայն, զոյութիւն ունէր նաեւ mā ձև մըն ալ և նոյնիսկ mab-ն առնթրի մե-ն-ին կայ մի-ն, Հովհաննիս մէջ մայ։

11. ԼԿԵՒՄ

Լկեիմ-ին, լկեուքիւմ-ին նմանութիւնը լάγρος, λάγνος (չուսայտ)–ի հետ, λαγνέω (մտերիմ յարաբերութիւն ունենալ)–ի հետ՝ ուշագրաւ է։ Եթէ ոչ, հայերէն իբր, լպիբե նոյնիմաստ բառերը, ապահովաբար լկսի, լկսամ, լկսեամ կը պատկանին լկ-ցիմ-ին։ Յունարէնը ծանօթ է բազմաթիւ, li-, lai-ով սկսող բառերով, որոնք կը նշանակեն լրկ-սանց, ինչպէս λαῖσρος (լիբր), λοιμός (անա-մոթ), λιρός (լպիբը), λαϊκάς (պոստիկ), λήκω և λιλῶμαι (մտերիմ յարաբերութիւն ունենալ)։ Միայն ձայնական պարագան է որ կը մերթէ լկեիմին և λαγνός-ին նոյնութիւնը։ Սակայն λωγός, πόρνη (առ Հեսիւբսիսի) կը գիւրացնեն անոր մերձեցումը։ Մատնա-նշուած λαγνός-ին ազգականութիւնը Հնդեւր-սլահ-ին (մեղկ), լետտերէն lėgėns (վատ, թոյլ)–ին հետ։ Ասիկա թոյլ կուտայ այս ազգական բառերը հանելու մինչև հնդեւր. *slag-, *(s)lo-g-ը։ Հայերէն լկ-ցիմ, լկսի կը յենու ուրեմն *lo-g-ի վրայ, *luk-n- in, luk-ti, յոյնը, lag-ի վրայ։

12. ԱՄՈՒՐԻ

A. Meillet ցուցած է որ հայերէն ամուլ բառը կը սերի *an+polo (հմմտ. πῶλος)–էն։ Հետեւողութեամբ այս կանոնին, ամուրի կրնայ վերլուծուիլ իբր բաղկացած an+potro-իւ-էն, թան որ զաւակ չունի, այսինքն որ է ծնած զաւակ, ինչպէս որ ամալին < *am-pat-իւ (πατέμαι [ուտել], pasco [արածել]) ուրեմն ձևով չեղած տեղը։

Որդ վերջամասնիկը ճանապարհ – որդ, նաւ–որդ, առաջն–որդ բառերուն մէջ՝ ուրիշ բան չէ եթէ ոչ հորդը՝ հորդեմ բային մէջ, «Հորդեցէք զճանապարհ»։ Բուն իսկ վերջա-մասնիկ մը չէ ան, այլ զոյախան մը՝ մատ-նիկ դարձած։ Բարդումին մէջ հոգ սկսող բառերը կը կորսնցնեն զայն, ինչպէս. հա-տանեմ–զատանեմ, հետ–յետ, ձեռն–ատ ձեռնհատէն։ Հայերէն հորդ կը համապատասխանէ լատիներէն porta-ին (անցք), հնդեւր. per-ին, ինչպէս հաստատած է Scheffelowitz։ Ուրիշ բարդումներու մէջ, օրինակ երբ–որդ, քառ–որդ, հաղ–որդ, լծ–որդ «սս- (չոյց)» խնդրոյ առարկայ վերջնամասնիկը կը թուի ունենալ ուրիշ իմաստ մը և ուրիշ ծագում մը։ Այս բառերուն մէջ – որդ կը յիշեցնէ լատիներէն pars, portio։ Զարմանալի բան, Հնդեւրոպական per-ը (մասնակցիլ) ուրկէ կը ծագի լատին pars-ը կը մօտեցնեն հնդեւր. per-ին (յառաջ քշել), perāwa, քերա ուրկէ լատիներէն porta (անցք)։ Հայերէն որդին զոյգ իմաստները «հորդ» և «մասնակցող» կ'ապացուցեն որ porta և pars ունին իրա-պէս նոյն ծագումը։ «Մասնակցող» իր ի-մաստին մէջ ևս, հայերէն – որդը կրնայ ներկայացնել նաեւ լատին sors, sort-իսը (մաս, բաժին)։

N. ADONTZ

(Quelques étymologies arméniennes)
որդմ. ԹԱԼՍԻՔ ՄՐԿ. ԱՊԱՍԵԱՆ

ՆԵՐՍԷՍ ԱՇՏԱՐԱԿԵՑԻԻ ԲԱՆԻ ՄԸ ԿՈՆԳՐԱԿԵՐԵԼ

Ներսես ծառայ Քրիստոսի եւ անհատանելի կամոֆն Աստուծոյ Եպիսկոպոսական եւ Կարողիկոս Ամենայն Հայոց Մայրաղոյն Պատրիարք Խամազգական Եպիսկոպոս արքայոյ արարեսեան վայր եկեղեցոյ արդոյ կարողիկէ շէրիւսման:

Սրբազան Սահակ եպիսկոպոս վիճակաւորի հոգեկաւոր վանից ամենայաբազ դամբարանի առաջին Լուսաւորչի Հայոց Սրբազան Առաքելոյն Թաղդէոսի յիշեցուցանեմ գնրածանն քրիստոսական, օկուսարուք յիշնէն զի հեղ եմ եւ խնարար սրտուս: Եւ զպատուիրանն Առաքելական, և Ամենայն ինչ փորձեցէք զբարին ընկալարուք եւ յատկապէս եւս վասն եպիսկոպոսաց ընթեմնումք զգիր ճորտ առ Տիմոթէոս սիրեցեալն իւր հաւատարիմ է բանս: Յեթէ ոք եպիսկոպոսութիւն ցանկեայ բարւոք գործոյ ցանկայ այլ պարտ է եպիսկոպոսին լինել հեղ, ցած, պարկեշտ, հիւրասէր, ուսուցիչ, մի թըշնամանող, մի հարկանող, այլ հանդարտ, մի կուռղ, մի արծաթառէր, մի մատաղատունկ, զի մի հպարտացեալ ի դատաստան սատանայի անկանիցի:»

Ամենեքին այսոքիկ գոյով Աստուածային աւանդք հարկ է ամենայն աշակերտելոց այսոցիկ Աստուածային պատուիրանաց խոկալ միշտ և ո՛չ անհոգանալ արդիւնաւորել զայնս առ որ վկայէ վասն իւր Սաղմոսերգուն Մարգարէն: «Նորհիկ ի պատուիրանս քո զոր ո՛չ (!) սիրեցի» և վասն առաջնորդական գերարժանաւորութեանց ծայնէ Լիքքայն Սողոմոն, օմր հանձնարեղէն է դառաջնորդութիւն ստացցի: Եւ առ այս ամենայն հարկադրեալ ի մերոյ անձնական եւ ազգական պարտաւորութեանց հարցանեմք ի ձեր Սրբազնութիւնէ թէ ցայս վայր հասակի կենաց ձերոց զո՞ր ձեր աստիճան իւրութեան արժանաւորութեան ունի՞ր հանդիսացանց ի տեսութիւն աշաց կամ ի լուր ականջաց ի գովութեան ձերոց աստիճանաց և ի փառաւորութիւն ձերում անձին կամ աստիճանի այժմ ի սմին հարութեան մեք ոչ գոյով իսպառ անձանթ անցելոցն ձերում կենցաղավարութեան ունկընդորութեամբ Առաքելական քարոզութեանցն: Մինչ զաղայն էի իրեւ զաղայ

խորհիկ իրեւ զաղայ խոռէի այլ յորժամ եղէ այր՝ զաղայութեան ի բաց խափանեցի:»

Երբզորեալ ի մերոյ մեծայայտ ակնկալութեանց, թէպէտեւ բազմաց էր ծայնն թէ անպտուղ է լինելոց յոյսն իմ, այլ այնուամենայն յաղթանակեալ ի խղճէ մտաց մերոց խորհրդածութեամբ ինչ ինչ արժանաւոր հանգամանաց երկրորդ արարեալ զգատողութիւնն բազմաց ամբարձաք զձեզ յԱստիճան բարձրագոյն պատուոյ Եպիսկոպոսութեան և կարգեցաք վիճակաւոր վանից սրբոյ Առաջին Լուսաւորչի Հայաստան եայց գերհարաշ վանիցն և վիճակի նորա, մեծաւ ակնկալութեամբ մերով թէ մարդասիրութիւն մեր առ ձեզ ունի պարտաւորել զձեզ համաձայն քարոզութեանցն Աստուածայնոց լինիլ կշտաղատ վասն ամենից ձերոց անցելոցն որպիսութեանց և ներկայականացն և զգուշանալ ոչ ըստ կերպի ձերոցն ցայս վայր անխորհուրդ կենցաղավարութեանց մատնել ի գաղտապարտութիւն զիտնոց ի տղիտաց: Բայց առ այս ամենայն ասա՛ դու ինքն մեզ, թէ որո՞ց վիճակաւորաց զկառավարութիւնն եղեալ ի ձեր նպատակ իսկ և իսկ ընդ մտանելդ ի վիճակդ ձեզ հաւատացեալ ոչ անպատկան ձերում հողեւոր իշխանութեանց ծանուցեալ՝ փառք ձեզ համարեցիք գերծուլ զհերսն երկուց կանանց և մրել զհերսն նոցա և վըբազովել այնու զմիտս Արքայորդոյն որ պատուելով զհովանաւորութիւն հզոր կայսերութեան ամենայն ուսուց փոխանակ իւրում Թաղաւորական բարձրութեան վերտապատկանեալ վրէժխնդրութեանց զգովանի քաղաքավարութեամբ արժան զատեցաւ իւրում բարձրութեան վայելչական քաղաքավարութեամբ վասն ձեր ապօրէն իշխանութեանց զորժադրութեան ինչպէս զիւրաւունս ի մեծապատիւ Գնեւրալ Կոնստէնտին ձեր կայսերութեան ամենայն ուսուց որ ի Դաւրէժ եւ նա մատուցեալ զայն ի Սաւելոն ընդ[յ]հանրական կառավարութեան յայտ կոյս կաւկասեան ստճմանաց և նախապատիւն Սաւելոն կամ խորհրդարանի կնիաղ Վասիլ Բէհրուզեանց զայն գրութեան կոնստինտնաւորեալ առ մեզ, մինչ և ցայսօր եւս սպասէ մերում տնօրէնութեանց: Եւ ի վերայ

այնր որ ձեր արդարադատութիւն ստիպեաց
զձեզ զՅովսէփ Թադզէոսեան պաշտօնեայ
հանգուցեալ որբազան Նիկողայոս եպիսկո-
պոսի առանց նախ օրինաւոր վերաքննու-
թեանց և, ապացուցաբար բացայայտու-
թեանց հարստութեանց հանգուցեալ Նիկո-
ղայոս եպիսկոպոսի և վանից սրբազան Ա-
ռաքիւոյն Թադզէոսի առանց որոց իրրե-
անկարեւեանցն է ի կարգի հաստատել զգո-
ղութիւն հարստութեանց վանիցն և վիճա-
կաւորին յետ վկայելոյ ձեր թէ չորս ամաց
հարկն վանից գիւղի չէ վճարեալ Նիկողա-
յոս եպիսկոպոսն և եղբայր նորա Յովսէփն
տիրապետեալ վանիցն և ամհանայն կառա-
վարութեանց առաջնորդականաց իրրե կա-
լանաւոր են ունեցեալ զՎրբազան Նիկողա-
յոս եպիսկոպոս վիճակաւորն ոչ բնաւ եղ-
եալ ի կշիռ մասց ձերոց որով իշխանու-
թեամբ իրեանց են կալանաւորեալ զվիճա-
կաւորն հազարաւոր բազմութեան հայոց
Ատրպատականայ ծառայք նորա կամ պաշ-
տօնատարք կարգեալք առ ի նմանէ յիշեալ
երկօրեին եղբարքն: Եւ զիարդ ոչ զարթոյց
զմիտս ձեր առաջնորդական հանձնարաւոր
խորհրդածութեան ձեր, թէ զիցուք թէ կամ
ո՛չ զգաց, հանգուցեալ վիճակաւորն վանն
կողպստելոյ նոցա գնարատութիւն իր և վա-
նիցն, կամ գոլով նա կալանաւորեալ յիւ-
րոց պաշտօնատարաց չկարաց վստահիլ
ստանալ ի նոցունց գնարատութիւնսն իւր
անձնականաց կամ վանիցն, այլ զի չորս-
ամեայ հարկն գիւղի պահանջէր խանն Մա-
կուայ, զիւրդ պարտի համարել, քան
թէ հանգուցեալն զազգատութիւն իւր և
վանիցն պատճառ ցուցանէր յիշեալ խանին
ընդէ՞ր զայն ո՛չ բացայայտել թէ որպէս
չամենայն գնարատութիւն իւր և վանիցն
չափաւակեալ են երկօրեին եղբարքն՝ ունե-
ւով վալանաւորեալ կամ ժառանգուցեալ
զինք այնպէս և զհարկ գիւղին նոքա ու-
նին ստացեալ զամս չորս և ինքն չունելով
զգործութիւն պահանջելոյ զայն ի նոցունց
և հասուցանելոյ ինքեան զորմէ տեղեկա-
նալով խանն զօրաւոր նա ինքն իրով զօրու-
թեամբ կարող է ստանալ ի նոցանէ զիւրն
նա իսկ և վաճառական և անձնականն վի-
ճակաւորին այլ առանց ամենայն եպիսկո-
պոսական և առաջնորդական արժանաւո-
րութեանց ի վերայ ձեր կարծեաց կամ այ-
լոց ի վերայ ձեր նշանակեցեցուց ընդդէմ

Քրիստոսական և առաքելական պատուի-
րանացն թէ պարտ է եպիսկոպոսին լինել
այսպէս և այնպէս, և ոչ հարկանող. դուք
թօթափեալ էք զեղնագունան արցն պաշտօ-
նատարի քուս նախորդի, ոչ բնաւ զմտաւ
ածեալ թէ և ձեր յաջորդք ունին առ վա-
ղիւն Թօթափել զեղնագունան; դուք է և ձե-
ռաց ևս ձերոց պաշտօնատարաց:

Եւ զայս յայս նուագ տռանց բացա-
յայտութեան ալոյց ձեզ գրեմ առանձնու-
թեամբ և զվերջինն յայտնեմ ձեզ զի թէ
ոչ օգնեցի ձեզ շնորհն Աստուծոյ վասն ար-
գարացուցանելոյ զիմ զյոյս որով զտանիք
զուք եպիսկոպոսացեալ և առաջնորդացեալ
երրորդեին ձեր զայսպիսի ձեր անհանձար
զործ բարձրածոցն հռչակաւ անկանիլ ունիք
ընդ արդարութեամբ օրինաց զի անարժան
է որպէս անուան մեր առաւել ևս անուան
սրբոյ մօրն լուսոյ կաթուղիկէ էլմիածնի
զանձն անհանձար կարգել ի պաշտօնի Քրիս-
տոսական հօտի առ որ ձայն է ինքն Քրիստոս.
հովիւ քաջ զանձն իւր զնէ ի վերայ ոչխարաց
և ոչ զհօտն զնեւ ի վերայ անձին իւրոյ:

Յամի ազգական 1301, և Ժրհչական 1852
Հմբ. 383. Նոյեմբեր 29 ի Ա. Էջմիածին

ԿԱՌԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄՆԵԱՄՍԸ ՀԱՅՈՑ

Ն Ե Ր Ս Է Ս

(10)

Հրատ. Կ. Թ. ԲԱՍՄԱՋԵԱՆ

Ն Օ Յ Ք Ե Ի Ն Ի Շ Ք

Նոր-Ջուղայի Կ. Ամենափրկչեան Հոգեւոր Դպր-
սանցի վարչութիւնն ստացած ենք, տպագրութեան
համար, նոյն Հասպատութեան 1937 տարուայ գոր-
ծունէութեան վերաբերեալ Տեղեկագիր մը: Այնքան
շահեկան իր զանեքի՜ այդ գրութեամբ ներկայացուած
ծնունդիք, որ առկորդ չենք նկատեր զէ՛ր հարե-
ւանցի ծանօթութիւն մը տալ անոր մասին, քաղե-
լով այդ Տեղեկագիրին:

Հաւայարեան Բաժնի Յորդանանեան 1875ին,
կտակով իր հարստութեան մէկ փոքր մասը Բողած
է, իրրե հիմնադրամար, Ջուղայի մէջ հաստատելի
Հոգեւոր Դպրատանցի մը համար: Գումարը, այն ա-
ստն Java Bankի հինգ շահաբաժին միայն կազմած,
սոյժ յանգած է 53 շահաբաժինի: որոնցմէ այսօր
կ'արտադրէ սարեկան 1500-4500 զիլդր հասոյթ:

Հակառակ միշտ ալ զգացուած փոփոխներու,
զանազան դժուարութեանց պատճառաւ, այս կտակը
ամբողջ 60 տարիների չէր կրցած իրագործուիլ, մին-
չեւ որ Տ. Թէօդորոս Իսահակեան, 1932ին, այն աւ-

անի դու քահանայ, կէս դար քաջակայութենէ վերջ Ջուլայ» իր ծննդավայրը՝ գաւառայով՝ յաջողեցաւ սիրանքը սեւեռել տնոր գործադրութեանը, Իրին կ'աւաջարկուի սաւաննէկ գործին Տեղութիւնը, Տէր Հայրը սիրով կ'ընդունի այս հրաւերը, եւ խօյն Ամբիկա կը գտանայ՝ անմահական գործերը վերջնապէս կարգադրելու համար։ Տանապարհին՝ կը հանդիպի Երուսաղէմ, ուր Տ. Թորգոսմ Ս. Պատրիարք առաջնակ իր նկատել տարիներէ ի վեր այրիացեալ այս գարգացեալ քահանային տալ արդարութեան կարգ, եւ յաջորդ օրն իսկ, 1932 Օգոստ. 1. Մատուտը եւ Եպարգոյն վարդապետի տառիժանները, իրրիւ միաբանի Ս. Ամենափրկչեան վանույ Ջուլայի, Հայր Սուրբը կ'անցնի Ամբիկա։ անկէ՝ Մայրաքոյն Արեւելը, Ջաւա, եւ Յորդանանի խափախտութեան հետ կ'ամրապնդէ հանգուցեալ Բարեբարին կամբը լիովին իրականացնելու գործը։ Այս առիթի ինքնակրօնի եւ Մատարսի եկեղեցիներէ եւս տարեկան նպատակներ աշխատելէ վերջ, կ'անցնի Կալկաթա, ուր, Ջուլայի Թծին այս անտրոնիկ տղ զիրիքշանիկ դուստրը՝ տեղոյն հիւսնայլ պատուական հայ գաղութը լիովին կը խոտաւանայ իր աջակցութիւնը, ու Տ. Թէպորոս Ծ. Վ. կը գտնայ Ջուլայի Իրանի Կառավարութեան մօտ զհաճանի իմաստութեամբ կատարուած դիմումները արդիւնաւոր կը դառնան։ քանի մը տարիներէ ի վեր իրբ առա ի փորձն արդէն սկսեալ զորքը կը հաստատուի Իրանի Շահընշահի Կառավարութեան քարծ աքտունութեամբ, եւ հանգ. Տ. Թորէն Ամենայն Հայոց Հայրապետի օրնունքով կը վերամշակուի Դպրանոցին ուսման ծրագիրը զերմասնակի կղերականներու մէջ աւանդուած ընթացքներու հետեւողութեամբ եւ քնակավար երկրի եւ եկեղեցւոյ մասնակի պահանջներուն պատշաճեցումով։

Այժմ, արդէն հաստատուած է Դպրանոցը իր Բահանայացւոյնքու պատրաստութեան կրթարան, վեց տարեան ընթացքով։

Բայց որովհետեւ դիտուած է թէ շատ զրգրը կան Թծին մէջ, ուր փակուած են եկեղեցիները, յարմար ընծայացուներ չլինելուն պատճառաւ, հարկաւոր նկատուած է առ ժամանակ մը յետաձգել վեցամսեայ գործադրութիւնը եւ գոհանալ վեցամսեայ զատնքնացումը, հետարտութիւն ունենալու համար այդքան ատենի մէջ հառակաւոր, աւանդացեալ արիւթները պարտաւորել իրենց կոչումին։ Այս ուղղութեամբ առաջին հուժմը քաղուած է արդէն, շուրջ տասը ընծայացուներ, ըստ բաւականի կրթութիւն ստացած, Թարիքը զրկուած եւ Դեր-Լեճիքիքանգեան Սրբազանն ձեռնադրուած եւ դրականութեան են իրենց զրկուող, ուր կըսական կեանքը վերականգնել ընդհանուր գոհունակութեան մէջ։ Դպրանոցը կը գտնուի Ս. Ամենափրկչեան պատմական վանքին մէջ, ուր սաճն կրթութիւններ կան՝ այս զրգրեցիկ ձեռնարկը իր կատարարին հասցնելու համար։ Գործին ուղղիւն մ վերադառնալէն է Տ. Թէպորոս Ծ. Վրդ. իր աստուածաբանական ուսումը եւրոպական դպրոցներու մէջ ըրած հոգեւորական մը, որ հաճական իր ծերացումը հասակին, կը գործէ աշխրժով եւ յարաւան կամքով։ Իրեն արջակից ունենալով յատուկ Հոգաբարձութիւն մը։

Ջերմօրէն կը խնդակցինք այս կրօնական գործին շուրջ յաւաք եկած տղերքունքն եւ ձեռք բերուած յաջողութեան համար։

Վստահ ենք թէ Դուր-Ջուլայի եւ իր բոլոր Թծմական Հայութեան պիտի չպակտի գգաստ արթնամտութիւնը եւ իրենց նախնական արդուքը, կրօնաւոր եւ կրթաւոր եւանդը՝ անայայտ բարեացակամութեամբ յառաջ վարելու համար այս ձեռնարկը։ Վստահ ենք նոյնպէս որ, Բրիտանական եւ Հոլանդական Հնդկաց քաղաքացւոյն մարգերուն մէջ ապրող Ջուլայահայութիւնը, որոնք՝ իրենց Մայր-Հայրենիքին համար տաժուած մարդը սէրը կատարելով ստուգութիւն մըն է, եւ որովք ապագայնացման վստահին դէմ իրբ գէնք իրենց ծննդավայրին եւ Ազգին եւ եկեղեցիին սպաշտամունքը ունեցած են միշտ, պիտի չշեղին քնալ իրենց զարաւոր ուղեգիծէն, եւ պիտի կեցնեն իրենց հիւսնէն եւս՝ պաշտական եւ պաճապան իրենց կրօնակրթական այս նուիրական վառարանին։

ԽԱՐԱ.

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

ԱՄՍՈՐԵԱՆԸ ԼՈՒՐԵՐ

Սեպտ. 4 Կիրակի.— Տեղական Ս. Պատուաւոր մատուցուեցաւ Ս. Եպարգոյն Տաճարի մէջ վերականգնող երաշխաւոր Ս. Աստուածամոր սեղանին վրայ։ Պատարագէ Ս. Եպարգոյն Տաճարի Տեղաւոր Ս. Պարգե վրդ.

— Ի Ս. Հերշտակապետաց եկեղեցին շարունակ Տ. Վահան վրդ. Վերդի մարգոյ դէտ կացուցի Բզբեղ տանիք Իւրայէլի... (եղեկ. Գ. 17) բնաբանով։ Ներկայացուց եղեկիւն մարգարէի Բոգոտր գետին վրայ ունեցած տնիքը եւ ապա՝ անոր Աստուծոյ կողմէ դէտ նշանակուելու իւրայէլի վերաւոր, զանազն զգուշացնելու համար անտրոնութեան գործելէ։ Ներկայացուց այն տնեւանի իւրայէլի ժողովուրդին բարեպաշտ ինկած վիճակը որուն իբրեւ նետունք գերի տարուած էին օտար երկրները. կործանուած աւերակ զարմած էին Որոստակէն ու Տահարը։ Յորգործեց ծնողները որ աշխատէ ըլլան, իբրեւ Աստուծոյ կարգուած զէտեր, իրենց զաւակներու կրթութեան կենսական գործին մէջ։

Սեպտ. 5 Բշ.— Միաբանական ընդհանուր ժողով գումարուեցաւ ի պատրիարքարան, Տեղաւոր ժողովի վերաւ պակասեալ անդամներու տեղ նշարելու ընտրութեան համար։ Ընտրուեցաւ Ս. Հերշտակապետաց եկեղեցիի Տեղաւոր Տ. Վահան վրդ. եւ ժառ. Վրդի փոխ. տեսուչ Տ. Արթուր վրդ.։

— Տ. Սերգիւք վրդ. որ շարաթէ մը ի վեր յանկուղին էր տկարութեան մը պատճառով այսօր փոխադրուեցաւ Գեղամահական հիւանդանոց։

Սեպտ. 8 Եշ.— Այսօր մեկնեցաւ Ամեն. Տ. Զաւէն նախկին Պատրիարք Կ. Պոլսոյ։ Սրբազանը մեկնելու պահուն Ամեն. Ս. Պատրիարք։ Զօր տեսաւ գրութիւն մը, որուն մէջ իր գոհանալու ինկած եւ մեծապէս մխիթարուած ըլլալը կը յայտնէր, տեսնելով երաւոյնէն Աստուծական Ամբանին եւ քան զեւ զարգացումը եւ զօրացումը։

Կը շնորհաւորէր Ս. Պատրիարք հայրը և ապա շնորհակալութիւն կը յայտնէր իր գոտած սերակիր ասպնչականութեան համար։

✽ Սեպտ. 11 Կիր.— Գիւտ Գոտայ Ս. Առտուածանին՝ Րացի օրուան ամառարանին երեք վարդապետներ միայն իշան Գեորգեանին, Առտուածամօր եկեղեցին, օրուան տօնին առթիւ անդ մատուցուելիք Պատարագին ներկայ ըլլալու համար։ Ժողովուրդէն և ոչ ոք ներկայ էր, տիրող կացութեան պատճառով։

✽ Սեպտ. 13 Կիր.— Տ. Մեծորդ Արք. վերադարձաւ իրանանէն, ուր զացած էր օգափոխութեան համար։

✽ Սեպտ. 18 Կիր.— Ս. Պատարագ մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն և ի Ս. Հրեշտակապետ, ուր քարոզեց Տ. Պատկ Վրդ. Նիւթ ունեւայով Յիսուսի Պետրոսի ուղղած Վեդի զի՛ Ժողով է, զու ե՛կ զկնի իմն խօսքը։ Բացառութեց թէ քրիստոնէական համար բացարձակապէս անօգուտ է կնի և նոր իտակարանի յայտնութեան համար և վախճանաբանական կնիներու լուծումով նետաքթքուիլը, եթէ երբեք իր քրիստոնէական գիտակցութիւնը լուստարուած չէ արուած կեանքի մը հոգեւոր փորձառութիւններով։

— Այսօր յետ միջօրէի ժամը 4-30-ին Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր կարգադրութեամբ և նախագահութեամբ կատարուեցաւ մասնաւոր հեղուքի պարտութիւն Աւսարիի խաղաղութեան համար։ Գարգեց Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը, բնաբան սանկելով ձե՛րը, զու ստեղծեր, մի՛ կորուստեցի՛ր» պատգամին խօսքը՝ Կարճ բայց խիտ խօսքերով պատկերացուց անհատ փառաբան, որ իր մշակուանքը նորէն ապա կախեր է մարդկային անհատ զըլխուն։ Քրիստոնէութեան համար չիկնեցուցի՛ր զտաւ այդ միակը՝ Բաւա թէ մարդուն իրենապաշտպանութեան գէնքը իր միտքն ու սիրուն են աւելի. բայց երբ արևունին քաղցրէ, իր կեանքին ոյճը ուրիշին արիւնէն քաղցուր կիրքը կը բռնկի իր մէջ, գազանն է որ կը խօսի իր հոգւոյն խորը։ Բայց ինչ որ կրնայ զեռ միթիթարական նկատուելի մեղի համար ռա իրողութիւնն է թէ ամենէն մոլեցնածներուն մէջ ալ զազաւնը չէ սպաննած դեռ կրնաակը։ Անոր համար է որ ամենուն սիրտը երկինք է ուղղուած անա, ամենքը կը նային յոյսի այն ժապակէնին, որ հաւատարմութիւն էր պէս միացուց այնաբերի երկու մեծ ստատները, Լուստուն—Պէրլինը։ Այդ հառաքայլին է որ ուղղուած, եր հայեցեց յոյսի, սիրոյ և յոյսի Աղբիւրէն թող չտալ որ կորուսի իր արարչութեան պատկը, մարդկութիւնը, որ չընդունի քրիստոնէական քաղցաբարթութիւնը, որ խաղաղութիւնը, ոչ այնպէս ինչպէս մենք գիտենք զայնարթն, այլ ինչպէս իր իմաստութիւնը կը տեսնորէ, պարզութիւն ամենուն։ Կալ ուղղեց ամենուն աղպէտ ազօթիլ ի խորեց ռորի, և այն։

✽ Սեպտ. 19 Կիր.— Տ. Սերովբէ Վրդ. վերջնականապէս ապաքինած ըլլալով վանք վերադարձաւ։ Սեպտ 21 Կիր.— Մեծուղ Ս. Առտուածանին Ամբողջ միաբանութիւնը հանդերձ աշակերտօք իշաւ Ս. Առտուածանին Սեկեղեցին, ուր յետ Հրաշափառի արարութեան, որուն կը հանդիպակտէր Տ. Մեծորդ Արք. մատուցուեցաւ Ս. Պատարագ։

✽ Սեպտ. 24 Կիր.— Պատարագիս կատարուիլի Սր. Քրիկովի այցելեց Ս. Գարգեց Հօր։

— Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր նախագահութեամբ կատարուեցաւ Քաջվերացի հանդիսաւոր նախաժամեր. որմէ ետք Քրիստոսի խաղափայլ

աին մեծ մատուցը թափօրով փոխադրուեցաւ Ս. Վիշապի մատուռէն Աւագ սեղան։

✽ Սեպտ. 25 Կիր. խաղվեցաւ.— Մեծ հանդէսով պատարագեց և քարոզեց Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը, բնաբան էր. «Կե՛մ եւ լցի պարծիլ քայց միայն ի խաղն Տեառն մեր»։ Ըսաւ թէ ներկայի մատուռութեամբ, մեր այժմուան յախանչելով զփոռարին է որ հասկնանք առաքելին խօսքուն բուն իմաստը։ Այսօր, երբ խաղը պայտնութեան է փառքի մեծագոյն նշանն է, դիւրաւ զայն կրնանք պարծանքի առաքիպ ընել։ Մինչ այն զարուն ուր Պողոս կը գրէր այդ բառերը, անիկա կախաղան մը՝ մահախիւն մը կը նկատուէր տակաւին, անարգութեան և քարշանքի իր մը քոսկ, իր հօր հաւատքը և խորունկ ներշնչումն էին միայն որ կրնային անոր մէջ իրենց ցոյց տալ քրիստոնէութեան խորհուրդին պատկերը, այնքան կենդանի և սրտառու, որ իրականը կը զգար իրեն՝ անոր վրայ բեռնուելու աշխարհը իր բոլոր հրադարձներով, և ինչպիսին իսկ՝ իր մեղաց մարմինովը, այնուհետև նուիրուելու համար հոգեւոր փրկութեան պաշտպանին։ Այդպէս եղաւ իր կեանքը ամբողջ, ու այդպէս ուղեւ է լինի ամէն հշմարտ քրիստոնէի կեանքը։ Խային մէջ տեսնել պարծանքի գերադրին պակիւր. զայն նկատել մեր հոգեւոր կեանքին հշմարտ պաշտպանութուն՝ այն պէս է լինի մեր հոգեւոր ամենէն մաքուր ձգտումը։ Անիկա ցաւի և տրուութեան պատկեր մը չէ ալ մեզի համար, այլ միթիթարութեան և խաղաղութեան, սրտութեան և քաշութեան խորհրդանշան մը. պարտականութեան զգացումին շօշափելի մարմնացումը։ Ատոր համար է որ մեր եկեղեցին խաղի զաղպարանին նուիրած իր տօներովը կը պատուէրէ մեզի բարձր պատկը զայն միշտ, վար չընել բնաւ հոգեւոր պարտականութեան այդ բեռը (— վերացում խաղի), անտես չընել երբեք, մեր ուղղութեան չընել անցնել երբեք զայն, այլ միշտ նայել անոր (— երեսում խաղի). չկորսնցնել երբեք, միշտ անկորուստ պահել անոր զգացումն ու խորհուրդ մեր մէջ (— Գիտ խաղի). ու վերջապէս իւրացնել, ազգայնացնել անոր հաւատքը, իբրև կիմ և ոյժ մեր հանրական գոյութեան (— Աւաղաղ խաղի). իր քարոզիկ սկիզբը Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը պանծացուց անուսաց յիշատակը Ս. Սիմոնայ քարոզիկը (Միլլոնեան եղբայր որուն վեհանքն նուիրատուութեամբ՝ ոչ միայն երեսուցէ մի Սաղաքիական Սիմոնի այլ նաև ուրիշ ազգային հաստատութեանց, անմահ անուն էր քրեցեցին իրենց ետին)։ Օրմնեց անոց յիշատակը և մարդեց հանգիստ անունը հոգիներուն համար։ Յաւաք Ս. Պատարագի կատարուեցաւ մեծաշուք հոգեկանգիստ Միլլոնեան հաղաքամեղեհամար։

— Կէտարին ետք կատարուեցաւ շքեղ հանդիսաւորութեամբ խաղվեցաւ մեծ անդատանք, կենդան փայտի մատուռներ մարդկապարտած խաղի պատուանդին վրայ չընդունցաւ խալան եկեղեցիի մէջ և տառով օրհնուեցան այնաբերի չորս մօցերը։ Հանդիսաւորութեան էր Տ. Մեծորդ Արք.։ Երեկոյեան տեղի ունեցաւ ընդհ. միաբանական ընթերց իշխաւորութեամբ Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր, և այդ առթիւ ևս կատարուեցաւ հոգեկանգիստ Միլլոնեան եղբայր համար։

✽ Սեպտ. 26 Կիր.— խաղվեցաւ Մեծեկոցի առթիւ ի Ս. Փրկիչ, քարոզեց Տ. Արթուր Վրդ.։ Այս քարոզը պիտի երկի Սիմոն յառաջիկայ թիւին մէջ։